

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

3873

22

1906

7-99

ՀՈՐՄ ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ

ԾԱԳՈՒՄՆ

ՈՒ

ՎԱԻԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Կ. ՊՈԼԻՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ե. ՄԱՐԿՈՍՅԱՆ

1906

15. NOV 2011

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԽԻՎ

ԾԱԳՈՒՄ

ՈՒ

ԱԻԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԳՐԵՑ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԽԻՎ

Կ. ԳՈՒԼԻՍ

ԲՈՒԹՅԱՆ Կ. ԳՈՒԼԻՍ

1906

4 APR 2013 3873

Handwritten text in Armenian script, including "Տ. Պ. Մարտի 14" and "Հարգելի" (Dear).

Handwritten text in Armenian script, including "Հարգելի" (Dear) and "Մարտի 14" (March 14).

ՀԱՂԱՍԵՌԻԿ ԵՂԲՐՈՐԱ
ԱՂԵՐՍԱՆԻՐ ԳՈՒՐԵԱՆԻ

ՅԻՇԱՍՈՎԵ

(Նիկիա 1871 + 1884)

عمومیہ نظارت جلیہ سنک ۳۰ رجب و ۱۷ ایلول
ریجلی و ۳۷ نومرولی رخصتنامہ سیلہ طبع اولتشدیر

11829-57

Մեր ներկայ սերունդին Աւեսարաններու նկատմամբ ունեցած անարբերութիւնը, անոր ծագման եւ վաւերականութեան մասին ունեցած կասկածն ու սարսկոյտը, Յերազրեցիին զիս համարօտեւ անկողի ուսումնասիրութեան մը ձեռնարկելու, հետեւելով Եւրոպայի ականաւոր զիտնական մեկնարաններու անաշտաւ եւ անկողմնակալ գրուածոց:

Առանց կանխակալ խաճումեան սոյն գրքոյկովս հաստատած եմ թէ Չորս Աւեսարաններն ականջաբուր եւ ականատես անծանց ձեռամբ պատրաստուած զրքեր են եւ հիմն ու կռուանն են քրիստոնէական աստուածային կրօնի:

16 Մայիս 1905

Ղ. Վ. ԳՈՒՐԵԱՆ

ՉՈՐՍ ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ

ԾԱԳՈՒՄՆ ՈՒ ՎԱԻԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ (*)

ՉՈՐՍ ԱԻԵՏԱՐԱՆՆԵՐԸ (Յուն.
ἐυχρηγέλιον = էվանկելիոն) կ'աւեան մար-
դոց Աստուծոյ այն սերը, որ յայտնուեցա-
ւի Որդւոյն կեանքովը, խօսքովը, գործե-
քովը ու մահուամբը: Չորս Աւետարաններ՝
չորս լուսաւորներ են, որ կը լուսաւորեն
մեր կեանքի ճամբան ու այն կեանքը՝ որ
մեզ պահուած է երկնքի մէջ: Քսան դարեր է
ի վեր քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ կ'ապ-
րին ատանք և կ'ապրեցնեն հաւատացեալ-
ները յուսով լի անմահութեան այն վշախ,
ցաւի, տառապանքի աշխարհին մէջ:

(*) Հետեւողութեամբ նոր մեկնիչներէն Կոսեի, Տը
Հօ արքայի և Վիկտորուի

Այս Չորս Աւետարանները ինչ ինչ նկատմամբ այնքան կը նմանին իրարու, որ յայս առմիկ բնիկերցոյի մը իրարմէ օրինակուած կը թուին ըլլալ: Երբ Եկեղեցւոյ հաւատացեալ Քրիստոնեայն առաջին անգամ այս Չորս Աւետարանները միասնաբար ձեռք սանէ, այնպէս գիտէ թէ և ոչ մէկ տարբերութիւն կայ ասոնց մէջ: Սակայն այդ աւերելոյթ միօրինակութիւնը չուտով կը անհետի սակի տշաղիբ ընթերցումով մը: Յաշս քիչ մը սրբամիտ ընթերցողի մը այդ տարբերութիւնները ի յայտ կու գան, կը շեշտուին, կ'արտայայտան այնպէս, ինչպէս չորս եզրայրնեւորու գիմադիծներու տարբերութիւնը, որոց լուսանկարին վրայ ի սկզբան ընսանեայ գիմադծի նմանութիւն նշմարուած էր:

Ընթերցողը առաջին տարբերութիւնը պիտի գտնէ Յովհաննու և միւս երեք — Մատթէոսի, Մարկոսի և Դուկասու — Աւետարաններուն միջև: Յիսուսի վրկագործութեան պատմութիւնը, քիչ տարբերութիւններով կը ներկայանայ միւս երեքին մէջ, որ նոյն են ընդհանրապէս,

այնպէս որ դիւրին է զուգահեռականութիւն (parallelisme) մը հաստատել անոնց պատմութեան մէջ: Այս պատճառաւ է որ համարաբար = համացոյց = խմբագիր (synoplique) կոչուած են: Յովհաննու Աւետարանը բոլորովին տարբեր ուղղութիւն և պատմութիւն մը ունի: Յիսուսի պատմանէութեան ընթացքը բաւական տարբեր գծերով նշանակուած է հոն, որով և զժաւարին կ'ըլլայ Յովհաննու Աւետարանին պատմութիւնը զուգահեռաբար քաւելցնել միւս երեք Աւետարաններու պատմութեան հետ, այլ միայն կրնայ նկատուիլ և է յրացոյցից պատմութիւն մը միւս խմբագրական Աւետարաններու:

Երկու տարբեր միջոցներ ունինք հին գրուածքի մը ծագումին վերանալու համար: 1. Այն տեղեկութիւնները՝ զորս հնութիւնը մեզ հասուցած է Գրքին վաւերականութեան, մասնաւորապէս անոր հեղինակին վրայ, ինչպէս նաև այն հետքերը, զորս իր գոյութիւնը ձգած է ժամանակակից կամ յնանադոյն գրուածներու մէջ: 2. Այն նշանները՝ զորս գործն իսկ

կը բովանդակէ յինքեան անոր ծագման վերաբերեալ զանազան խնդիրներու վրայ, նշաններ՝ որ կը յայտնուի խոհոյն մանրակրկիտ ուսումնասիրութեամբ մը :

Երբ այս երկու միջոցները իրենց արդիւնքին մէջ կը համաձայնին իրարու, վաւերականութիւնը կամ ստուգութիւնը հաստատուած է գիտութեան ցոյց տուած մէթոտով : Եթէ արդիւնքները չհամաձայնին իրարու, գիտունը կ'ստիպուի սուկախ փնտալի մէջ թողուլ իր դատողութիւնը :

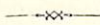
Այս ընթացքին հետեւինք ուրեմն, վասն զի գիտութիւնը ուրիշ կերպ ցոյց չտար ս ե է բան քննելու համար : Նախ քննենք այն պատմութիւնները, որ Եկեղեցւոյ հնագոյն վարդապետներէն հասած են մեզ՝ մեր Աւետարաններու վաւերականութեան համար : Այս ստուգապետում վիճաներուն մէջ կը գտնուին այնպիսիներ, ինչպէս պիտի տեսնենք, որոնք անձնապէս ճանչցած էին Աւարքեալները : Աւարքեալիան որպէս զրոյսածնելոյ ծագման վրայ անոնց պատմութիւնները նշանաւոր են ընդհանրապէս իրենց պարզութեան հանդա-

մանքով, որ կը հակառէ յետագայ մասնահագիրներու գրուածներու մէջ նշմարուած բարեպաշտական ընդլայնումներուն : Լսենք ուրեմն, ամէն բանէ առաջ բոլոր այդ ձայները՝ որ աւարքեալիան ժամանակներէն կուգան կերպով մը մեզ : Յետոյ այս չին վկայութիւններու հետ բազդատենք այն նշանները՝ զորս ուսումնասիրութիւնը գրտնել պիտի տայ մեզ նոյն խի Աւետարաններուն մէջ :

Մեր նպատակը պիտի ըլլայ հաւատացեալներուն ճշգրիտ գաղափար մը տալ Աւետարաններու ստուգութեան և վաւերականութեան մասին :

Ա. ՄԱՏԹԷՍԻ ԱՒԵՏԱՐԱՆԸ

Ա. Աւանդութեան համաձայն, Եկեղեցւոյ առաջին զարերէն՝ Մատթէոս աւաքեալ միշտ նկատուած է խմբադիր Աւետարանիչներու առաջինը: Ըստ Մարկոսի (Բ. 14) Ալփէոսի որդին էր Մատթէոս, Գալիլիոյ գաւառէն: Առաքելական պաշտօնի կոչուելէն առաջ մտքաւոր կամ աւելի ճիշդ բառը գործածելով հարկահաւաք (τελωνης) էր Կաիաւնառ.մի մէջ: Յիսուսի մէկ հրաւերին վրայ (Մատթ. Թ. 9—10) թողուց իր գործը և հետեւեցաւ Յիսուսի: Մարկոսի և Դուկասի Աւետարաններուն մէջ Դելի անունով կը յիշուի հաւանականաբար իր կոչումէն առաջ Դելի անունը ունէր և Յիսուս փոխեց իր անունը երբ Առաքելական պաշտօնի մէջ մտաւ և գրաւ Մատթէոս՝ որ կը նշանակէ «պարգել Աստուծոյ», ինչպէս որ նախա-

նայելին՝ Բարթողոմէոս, Սիմոնի՝ Պետրոս, Սողոսին՝ Պօղոս գրաւ:

Մատթէոսի կեանքին մնացեալ մասին վրայ մանրապատում և ստույգ տեղեկութիւն մը չունինք: Կը կարծուի՝ թէ երկար ատեն Հրէաստանի մէջ ապրեցաւ և ապա թողուց իր հայրենիքը և զնաց ուրիշ երկիր և Եթովպիա՝ հոն քարոզելու Աւետարանը (Եւսեբ. Գ. 24): Իր կեանքը կնքեց մարտիրոսական մահուամբ: Կղեմէս Աղեքսանդրացի կը ներկայացնէ Մատթէոսը իբր ծայրայեղ խստակեաց մը, երբեք միս չէր ուտեր ան, այլ կը սնանէր՝ միայն պտուղով և բանջարեղէնով:

Մատթէոսի Աւետարանի ծագման և վաւերականութեան վրայ երկու հնագոյն տեղեկութիւններ ունինք, մին Պապիաւինն է, որ եպիսկոպոս էր Փռիւգիոյ Հերասպոլիս քաղաքին և տեսած է Յիսուսի մօտաւոր աշակերտները և անոնցմէ առած է Աւետարաններու մասին տեղեկութիւններ: Հաւանաբար 160 թուականին մեռած է Պապիաս: Միւսն է՝ Երանասիւնը, որ երէց և ետքը եպիսկոպոս եղաւ Լիոնի:

սա աշակերտած է Պօղիկարարուսի, Յովհաննէս Աւետարանչին աշակերտին, և անկից քաղած է իր տեղեկութիւնները: Երանոս մեռած է շուրջ 200 թուականին:

Ահաւասիկ Պատրիարքայութիւնը «Մատթէոս՝ Յիսուսի Բրիտանոսի պատգամները երբայական լեզուաւ գրեց, և իւրաքանչիւր ոք թարգմանեց զանոնք իր կարողութեան համեմատ»: Խնդիր է թէ ի՞նչ պէտք է հասկնալ պատգամներ (Յն. տձ յօդ. քա = դա լողիա) բառով: Պէտք է հասկնալ միայն Յիսուսի քարոզութիւնները. եթէ այո՛, այն ատեն Մատթէոսի շարադրած երբայական գրուածքը պիտի չըլար իսկ պատմութիւն մը, ինչպէս ունինք մեր հիմնական Մատթէոսի Աւետարանով, այլ պարզապէս Յիսուսի վարդապետութեան մէկ ամփոփումը: — Ինչպէս որ քննադատներէն ոմանք՝ Շլէյմարըր, Վոյս, Ռընան ուղեցին Պատրիարքայ այս վկայութեան զօրութիւնը տկարացնել, աւարկելով թէ այդ տձ յօդ. քա = պատգամ բացատրութիւնը շատ տարտամ է և չակնարկէր Մատթէոսի ամբողջ Աւետարանին, այլ՝

միայն այն ճառերուն՝ որ «Լերան քարոզ» անունով ծանօթ են:

Բայց եկեղեցական բոլոր Ս. Հայրերն ալ, ինչպէս Երանոս, Կղեմէս Աղեքսանդրացի, Ռոզինէս և այլն, իրենց գրուածներու մէջ յօդ. քա, պատգամ բառը կը գործածեն ոչ միայն քրիստոնէական հիմնական ճշմարտութիւններ նշանակելու իմաստով, այլ նշանակելու այն Աւետարանները, զորս կը գործածենք հիմա: Փոսինոս՝ Աւետարաններուն տձ յօդ. քա յօդ. քա = պատգամք Տեառն՝ անունը կուտայ. իսկ ուրիշներ՝ յօդ. քա յօդ. քա նոյն բառերը կը գործածեն, իմանալով Յիսուսի ամբողջ կեանքը, ամբողջ Աւետարանը:

Փայով լեզուին՝ հոս ալ դժուարութեան մը կը բախինք առաջին պատեհութեամբ. վասնզի Մատթէոսի Աւետարանին ընագիրը Յունարէն է, մինչդեռ Պատրիարքայ կը վկայէ թէ Մատթէոս իր աւետարանը գրեց երբայական լեզուաւ: Սակայն Երկրորդ դարու բոլոր եկեղեցական Հարք միաձայն կը վկայեն թէ Մատթէոսի Աւետարանը Յունարէն լեզուաւ է և ամբողջ

եկեղեցին ալ ընդունած է իրր վաւերաւ-
կան գործ Մատթէոսի :

Պատիւատի վերոյիշեալ վկայութեան
վերջին մասով — «Ամէն ոք զայնս իր
կարողութեան համեմատ թարգմանեց» —
կը հասկնանք թէ Մատթէոսի Աւետարանը
ի սկզբան երբայական լեզուաւ գրուած էր
և երբ պէտք զգացին զայն կարդացնել
ժողովուրդին՝ Հռովմէական աշխարհի և
Փոքր Ասիոյ մէջ, իրենց կարողութեան
համեմատ երբայական այդ Աւետարանը
թարգմանեցին աշխարհի, այսինքն՝ Յու-
նարէն լեզուաւ, մինչև որ երբայական
լեզուին քաջահմուտ առաքելական Ս.
Հայր մը Յունարէնի վերածեց զայն ամ-
բողջապէս: Այդ Յունարէնն է՝ որ հասած
է մեզ, իսկ երբայական բնագիրը կոր-
սուած է: Երանոս հետեւեալ կերպով կը
խօսի Մատթէոսի Աւետարանի ծագման և
վաւերականութեան վրայ. —

«Մատթէոս Հրէից մէջ գանուելով ա-
նոնց լեզուաւ գրեց իւր Աւետարանը, երբ
անդին Պետրոս և Պօղոս կը քարոզէին
Հռովմի մէջ երկնային աւետիան և կը

8/15
1829-77
28

զնէին հոն եկեղեցւոյ Հիմունքը» : (ԵՐԱ-
ՆՈՍ, Ընդդէմ Հրձ. Գ. 1), Ըստ այսմ՝
Առաքեալը Պաղեստինի մէջ պէտք է գրած
ըլլայ 63—64ի ժամանակները. վասն զի
այս ատենն է միայն որ Պետրոս և Պօղոս
կրցան իրարու հանդիպիլ Հռովմի մէջ :
Առաքիլութիւն եղած է՝ թէ Հռովմի մէջ
եկեղեցին այս երկու առաքեալներէն և
ոչ մին հիմնեց. վասն զի ապացուցուած
է թէ եկեղեցի կար արդէն Հռովմի մէջ,
անոնց այդ քաղաքը ժամանումէն շատ
տարիներ առաջ : Պօղոսի Հռովմ ժամա-
նումը տեղի ունեցած է 61ին (Գործք. ԻԷ),
և իր առ Հռովմացեցիս գրած թուղթին
58ին յղած է, որ բացայայտ է թէ Պօ-
ղոսի և Պետրոսի Հռովմ հասնելէն շատ
առաջ եկեղեցին հաստատուած էր հոն :
Կ'երևի թէ Երանոս կ'ուզէ ակնարկել այն
եկեղեցական կազմակերպութեան, որ որտէ
հանգամանքով մը միայն կը ներկայանայ
Պօղոսի և Պետրոսի ներկայութեամբ :

Մատթէի Աւետարանի ծագման վրայ
մեր յիշած երկու հնագոյն վկայութիւննե-
րէն զատ՝ կա՛ն և ուրիշ վկայութիւններ

ալ, որք եւս կարեւորագոյն են իբրև ամփոփիչ Ս. Հարց բոլոր յայտարարութեանց : Եւսեթխոսինն է առաջինը, որ կեսարիոյ Եպիսկոպոս էր Գրղ դարու վերջերը և Գրղ դարու սկիզբը : Նա կը վկայէ Մատթէոսի Աւետարանի մասին հետեւեալ խօսքով . «Մատթէոս Գրիստոսի Աւետարանը Հրէից քարոզելէ յետոյ ուղելով ուրիշ երկիրներ ալ երթալ քարոզել, անոնց թողուց իր Աւետարանը իր երկրին լեզուաւ գրուած» (Եկեղ. Պատմ. Գ. 24) : Հաւանականաբար Առաքեալները, ինչպէս Մատթէոս, 58—60ի ժամանակները թողած ըլլան Երուսաղէմը : Եւսեթիոսի այս հատուածին համեմատ Մատթէոս առաքեալը Պողեսոյնու մէջ խմբաւ գրած պէտք է ըլլայ իր Աւետարանը 58ի ժամանակները :

Երկրորդը Եպիսկոսան Կիպրացոյնն է : Սա խօսելով Նազարէթցի աղանդաւորներու (Նազովրէցիներու) մասին կ'ըսէ . «Ունին նաև Մատթէի Աւետարանը ամբողջութեամբ Հրէական բարբառով . այժմ պահած են այնպէս ինչպէս երբեմն գրուած էր . բայց չեմ գիտեր թէ Եպիսոսեանց նման

ինչո՞ւ զանց ըրած են Յիսուսի ազգարանութիւնը» (Հերձ. Իթ. 9), — Իսկ Եպիսոսեանց մասին խօսելու ատեն կ'ըսէ, «Կ'ընդունին Մատթէի Աւետարանն եւս եւ կը կոչեն Աւետարան ըստ Եբրայական շաշ' ԵՅրաիօսէ) . ճիշդ է այս անուանումը, վասն զի Մատթէոս է միայն որ Եբրայեցիներէն գրեց աւետարանը» : Ս. Եպիսկոս Պաղեսոսինի մէջ ծնած և Հրէից մէջ մեծցած է . լաւ Եբրայեցիներէն գիտէր, հետեւաբար կրնար կարդացած ըլլալ այդ հերետիկոսաց ձեռք գտնուած Աւետարանը :

Գարձեալ Բրղդարէն սկսեալ Եկեղեցւոյ Հայրերը առաջին Աւետարանէն ինչ ինչ համարներ վկայութեան կոչած են իրենց սրբազան երկասիրութեանց մէջ, որք կ'պացուցեն Մատթէոսի Աւետարանին գոյութիւնը : Ս. Յուսիևոս վկայե, որ ծնած է յամի Տեառն 103 և մարտիրոսացած յամի 167, Առաքելոց աշակերտներէն շատերը կը ճանչնար . իր գէպի Իտալիա, Փոքր Ասիա և Եգիպտոս ըրած յաջորդական ճանապարհորդութեան միջոցին, կրցած էր տեսնել Հռովմի, Եփեսոսի և Աղեք-

սանդրիոյ մէջ գործածուած աւետարաններն : Իր ի նպաստ Քրիստոնէական կրօնի ջատագովական գրքին մէջ, զոր գրած է 150 թուականին, բացայայտ կ'ըսէ թէ» Քրիստոնեայք առաւօտուն կանուխ կ'եկնեն աղօթելու և հաղորդուելու. այս աթիւ կը կարդան հրատարակու Մարգարէից գրութիւնները և Առաքելոց Յիշատակարանները : Ուրիշ տեղ մըն ալ կ'ըսէ թէ «Առաքելոց Յիշատակարան կը կոչուին ԱԻԵՏՍՐԱՆՔ» . և անոր ըրած այլ և այլ կոչումներն կը հաստատեն Մատթէի Աւետարանին գոյութիւնը, (ՏԿՍ ԶԱՏԱԳՈՎՈՒԹԻԹԻԻՆ, Յոռւսիկիսաւնոսի, Ա. 60) :

Մատթէոսի Աւետարանը նոյն խոյն աւելի կանուխ ալ յիշատակուած կը տեսնենք : Թուղթ Բառևարասի ըսուածը, որ նոր գտնուեցաւ և որուն թուականն կը վերանայ 110 կամ 115, Քրիստոսի մէկ խօսքը վկայութեան կը բերէ այնպիսի բանաձևուով մը, որ Եկեղեցւոյ մէջ իրբև աստուածային հեղինակութիւն նկատուած գրքերուն համար միայն կը գործածուի. «Որպէս

եւ գրեալ է, «Բազումք են կոչեցեալք սակաւք են ընտրեալք» (*) :

հր. Յիսուսի այս խօսքը ուղղակի Մատթէոսի 14 համարէն առնուած է. վասն զի ուրիշ տեղ չէ յիշուած այսպիսի խօսք մը : «Որպէս եւ գրեալ է» բանաձևը միայն և միայն կը գործածուէր աստուածային հեղինակութիւն նկատուած գրքերու համար : Մինչև այս վերջին ժամանակներս «որպէս և գրեալ է» բանաձևը միայն Բառևարասի թղթին լատինական թարգմանութեան մէջ կը կարգացուէր, բայց Սինայի Ս. կատարինէ վասնքէն դանուեցաւ և Յունարէն բնագիրը և աւելի արժէքը բարձրացուց սոյն վկայութեան : Ահա ամենամանչան կէտ մը որ իբր առաջնակարգ վկայութիւն Առաջին Աւետարանի ծագումը և վաւելականութիւնը ու պատմական արժէքը կ'ամփոփէ իր մէջ : (Hist. de J. C. par M. de Pressensé. էջ 150) :

* * *

(*) Μηποτε ως γέγραπται· «πολλοί κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί» .

Մոռնանք այժմ Աւետարանիս ծագման և վաւերականութեան մասին եղած արտաքին այս վկայութիւններն և ուսումնասիրենք Աւետարանը, իր էջերուն մէջ փնտռելու հեղինակին նպատակին, սնունդին և թուականին հետքերը :

Հեղինակին խմբագրութեան նպատակն եղած է Յիսուս Քրիստոսի կեանքի պատմութեամբ Հրէից ապացուցել՝ թէ Նա ճշմարտիւ մարգարէներէն կանուխէն գուշակուած Մեսիան է . Դաւթի սերունդէն սպասուած Իսրայէլի իշխանն է, հետեւաբար և Աշխարհի Տէրն ու Փրկիչը, թէ Նա եկած է իր կեանքովն ու գործքովը օրէնքին ու մարգարէութեան լրումը բլլալու : Աւետարանչին այս նպատակը գրքին առաջին բառերէն իսկ կ'երեւի. «Գիրք Ծննդեան Յիսուսի Քրիստոսի, որդւոյ Դաւթի, որդւոյ Աբրահամու» (Ա. 1) : Ըստ այսմ՝ Յիսուս շառաւիղն է ա՛յն Աբրահամին «յոր, ըստ Մովսէսի, օրհնեցին ամենայն ազգերկրի» : Որդին է Դաւթի «որ, ըստ Եսայեայ, հաստատեցէ զաթոռն Դաւթի ի յաւիտեան» :

Երկու ներքին իրողութիւններով եւս կրնայ հաստատուիլ թէ Աւետարանիս խմբագրութիւնը Մատթէոս մաքսաւորի գործն է, որք թէ և ըստ երեւոյթին շատ աննշան, այլ թերեւս այսպիսի պարագայի մը մէջ շատ աւելի նշանակալից են :

1. Առաջին Աւետարանը միայն երկոտասան Առաքելոց անուանց ցանկին մէջ՝ Մատթէոսի անուան վրայ կը յաւելու մեքսաւոր մակագրութիւնը, որ ըստ հրէական ըմբռնման պատուարեր գործ մը չէր, բայց ստորնութիւն չհամարիր այսպիսի անպատուարեր վիճակէ մը կոչուած բլլալը յիշատակել (Մատթ. Ժ. 3) :

2. Երկոտասան Առաքելոց անուանց ցանկը, որ կը գտնուի խմբագիր երեք Աւետարաններու մէջ, ուր ընդհանրապէս անունները զոյգ զոյգ բաժնուած են . և թերեւս այս զոյգերն Տէրը ինքն կազմած էր զանոնք առաջին անգամ քարոզելու յղած ժամանակ : Չորրորդ զոյգը կազմուած է Մատթէոսէ և Թովմասէ : Արդ՝ միւս խմբագիր Աւետարանչաց մէջ Մատթէոս զոյգին առաջինը նշանակուած է,

մինչդեռ սուածին Աւետարանին մէջ երկ-
րորդ տեղը կը գրուէ (*):

Իսկ գալով թուականին. ատոր պա-
տասխանը կուտայ Գլտխ ԻԳ. 15: Յիսուս
կ'ուզէ զգուշացնել Պաղեստինի մէջ բնա-
կող Իսրայէլացի հաւատացեալները մաս-
նակցութենէն այն պատերազմին, որոնք
Երուսաղէմի կործանումը պիտի բերեն
իրենց հետ: Կը յորդորէ զանոնք սրպէս զի
ժամանակ մը քաջուն յայնկոյս Յորդանա-
նու լեռնոս երկրին մէջ, և անոնց փա-

(*) Այս երկու պարագաները տեղի նստկոյի ընելու
նամար երէք խմբագիր Աւետարաններու մէջ գտնուած
երկրտասան Աւտարկոց անուանց ցանկերը կը գնենք նոս
և ընթերցողին ուշադրութեան կը յանձնենք:

ՄԱՏԹԷՈՍ

- Պետրոս և Անդրէաս
- Յակոբոս և Յովնանէս
- Փիլիպպոս և Բարժողիմէոս
- Թաւմաս և ՄԱՏԹԷՈՍ ՄԱՒՍՍԻՈՐ
- Յակոբոս Ալիկեան և Դեբէոս (Թաղէոս)
- Սիմոն Կանանացի և Յուդա Իսկարիովտացի

(Մատթ. Ժ. 2—4),

խոստին թուական կը հաստատէ այն օրը,
յորում Հնովմայեցիներու զբօշները Ս. Քա-
ղաքին պարիսպներուն վրայ պիտի բարձ-
րանային: Հոս—անօրինակ իրողութիւն մը
մեր աւետարանական պատմութեանց մէջ—
մատենագիրը յանկարծ կ'ընդմիջէ Տիրոջ
ճառը իր առանձնայատուկ գրչին սա աղ-
ղեցութեամբ. «Որ ընթեանուն ի միտ սու-

ՄԱՐԿՈՍ

- Պետրոս և Անդրէաս
- Յակոբոս և Յովնանէս
- Փիլիպպոս և Բարժողիմէոս
- ՄԱՏԹԷՈՍ և Թաւմաս
- Յակոբոս Ալիկեան և Թաղէոս
- Սիմոն Կանանացի և Յուդա Իսկարիովտացի

(Մարկ. Գ. 17—19),

ՂՈՒԿԱՍ

- Պետրոս և Անդրէաս
- Յակոբոս և Յովնանէս
- Փիլիպպոս և Բարժողիմէոս
- ՄԱՏԹԷՈՍ և Թաւմաս
- Յակոբոս Ալիկեան և Սիմոն Նախանձայոյզ
- Յուդա (Թաղէոս) և Յուդա Իսկարիովտացի

Ղուկ. Զ. 14—16),

ցէ» : Այս միջանկեալ խօսքը կ'ստղացուցանէ թէ մասենագիրը յայնուամենայնիւ կատարուելէն առաջ կը խմբագրէր այս Աւետարանը : Ի՞նչ բանի ծառայած պիտի ըլլար այս խիստ յուզիչ ազդարարութիւնը եթէ ժամանակն անցած ըլլար : Պէտք է եզրակացնել ատկէ՝ թէ այս Աւետարանի խմբագրութիւնը և թարգմանութիւնը անպիտի ժամանակ մը եղած է, յորում արդէն կը տեսնուէր փոթորիկին մօտենալը, 66 էն քիչ առաջ, յորում սլայթեցաւ այն պատերազմը, որ երկար տեսնէ ի վեր կ'սպառնար :

Ամիտիեւոյ արտաքին և ներքին կարեւորագոյն վկայութիւնները կրնանք ըսել թէ մեր առաջին Աւետարանը ի սկզբան երբայակաւ գործ մը եղած է, և այս գրութեան խմբագրած է Մատթէոս Առաքեալը 60 թուականէն առաջ : Իսկ ատոր Յունարէն թարգմանութիւնը, որ հաւանականաբար Մատթէոսի աշակերտներէն միոյն ձեռքով եղած է, կրնայ գրուել 64 թուականին :

Այս թուականներով կրնայ հասկցուել

Աւետարանին իսկական արժէքը : Աստուածապետական պաշտօն մը ունէր այն կատարելիք : Այս էր վերջին խօսքը Եհովային՝ իր հին ժողովրդեան. «Նաւաստ՛, եթէ ոչ կը կորսուիս. ճանչցիր Յիսուս Քրիստոս քու Մեհաբազ, եթէ ոչ ան պիտի ըլլայ անկողնու որդի» : Այս գիրքը որ կը բովանդակէ իր մէջ այդ վսեմ հրաւերը, Հին Կտակարանի փակումն ու Նորին բացումն է միանգամայն :

Արժանի է որ երկրի վրայ Աստուծոյ թագաւորութեան սրբարաններուն մէջ իրեն արժանի տեղը գրուէր :

Բ. ՄԱՐԿՈՍԻ ԱԷԵՏԱՐԱՆԵՐ

Բոլոր Ս. Հարք միաձայն կը վկայեն թէ Պետրոս Առաքելային աշակերտն ու քարգմանը երկրորդ Աւետարանին հեղինակը Մարկոս եղած է (Տե՛ս Եւսեբիոս Եկեղ. Պատմ. Գ. 37: Ե. 8: Զ. 46. — Տերտուղիանոս): Մարկոս դեռ Պետրոսի չաշակերտած կ'կարծուի որ քալիկէ եղած ըլլայ (Մարկ. Թ. 2): Պետրոս իր թղթին մէջ կը յիշէ Մարկոսը իբրև իր հոգեւոր որդին. «Ողջոյն տայ ձեզ որ ի Բաբելոն» (*) (յախուռն Եփեսոսայ) ընտրելակիցն Եկեղեցի է և Մարկոս որդի իմ» (Ե. 13): Հաւանականութենէ շատ հեռի չէ նոյնացնել մեր Աւետարանիչը Գործք Առաքելոցի մէջ

(*) Ուր կանուս ժամանակներէ կը գտնուէին Հրեայ բնակիչք, և Պետրոս նոն Աւետարանելու գնաց, իրր Առաքել իր ազգակիցներուն:

յիշուած Մարկոս անուանեալ Յովհաննէսին հետ: Այս Յովհաննէս—Մարկոսը, Մարիամ անուն Երուսաղէմացի ազնուական տոհմէ բարի կնոջ մը որդին էր, որուն տունը աշակերտներ մանաւանդ և Պետրոս յաճախ այցելութեան կ'երթային ինչպէս և վերջնոյս բանտարկութենէ հրաշքով ազատուելէն ետքը ազատանարան եղաւ, ուր արդէն հաւատացեալք կ'աղօթէին անոր համար (Գործ. ԺԲ. 12): — Մարկոս՝ Բառնարասի եղբոր որդին (*) էր (Կող. Գ. 14): Պօղոսի և Բառնարասի ընկերացաւ անոնց առաքելական ճամբորդութեան միջոցին, յԱնտիօք և ի Կիպրոս, բայց երբ Պամփիլիւքիս եկաւ անոնց հետ, թողուց զանոնք և Երուսաղէմ դարձաւ և այս բան պատճառ եղաւ՝ որ Պօղոս չուզեց զէպ ի Փ. Ասիա երկրորդ ճամբորդութեան իրենց հետ առնելու. որով և ասուր զժառութիւն մը ծագեցաւ Մարկոսի ազգականին և Պօղոսի միջև, որու հետեւանքով անոնք բաժնուե-

(*) «Եղբորդի» բառին յունարէնը (ἀνεψιός) կրնայ Թարգմանուիլ Թէ մօրաքեւորդի և Թէ մօրեղբորդի:

ցան իրարմէ . Բառնարատ իր Մարկոս ազգականին հետ կիպրոս գնաց, իսկ Պօղոս՝ Շիզան ընտրեց և կիլիկիա ու Ասորիք գնաց:

Մարկոս երբ Պամփիլիայէն զատուեցաւ Պօղոսէն և Բառնարատէն հաւանականաբար ժամանակ մը Պետրոսի ընկերացաւ. երուսաղէտի մէջ: Թէև աւելի յետոյ, ինչպէս Պօղոսի թուղթերէն կ'երևի, Մարկոս կրկին Պօղոսի ընկերացաւ անոր Հռոմ եղած միջոցին:

Մարկոսի գործերուն և մահուանը վրայով որոշ տեղեկութիւններ կը պակսին. միայն վստահելի աւանդութիւն մը Ազեքսանդրիոյ եկեղեցւոյն հաստատութիւնը Մարկոսի կ'ընծայէ. որուն առաջին եպիսկոպոսն եղաւ և ո՛ւր մարտիրոսացաւ, որ հաւանականաբար տեղի ունեցաւ 68 ին՝ Ներոնի թագաւորութեան 14րդ տարին:

Երկրորդ Աւետարանին ծագման և վաւերականութեան մասին երկու հնագոյն և հաստատապէս երաշխաւորուած տեղեկութիւններ ունինք: Առաջինը Պապիստի վկայութիւնն է, որուն արժէքը աւելի

բարձր է այստեղ. վասն զի իր վկայութիւնը Յիստոսի անմիջական աշակերտ Յովհան երէցէն կ'առնէ: Երկրորդը Աղեխասնորացի Կղեմէսին է, որ ժամանակակից էր Երանոսի:

Յովնասն երեցը՝ որ ծննդեամբ Պաղեստինացի էր և դաստիարակն էր Պապիասի, սապէս պատմած է անոր՝ մեր երկրորդ Աւետարանին ծագման մասին. «Մարկոս Պետրոսի քարտուղար ըլլալով՝ գրեց ճշգրութեամբ Պետրոսի պատմածին համեմատ ինչ որ Պետրոս ըսած կամ ըրած էր. բայց ոչ այն ժամանակագրական կարգով ինչ կարգով՝ որ Փրկիչը գործած կամ խօսած էր. վասն զի (Մարկոս) անձամբ չէր տեսնուիր Երանոսի, և ոչ հետեւող եղած էր անոր (*). բայց աշակերտն էր Պետրոսի, ասոր պարբերական վարդապետութեան մէջ, որ ըստ տեղւոյ և ժամանակի պահանջմանց չէր կրնար Քրիստոսի ամբողջական կեանքին պատմութիւնն ընել:

(*) Յովհան երէցին վկայութիւնը մինչև հոս է և մնացեալը Պապիասի մէկ բացատրութիւնն է:

Մարկոս պիտի չկրնար կարգաւ գրել Քրիստոսի պատմութիւնը. բան մը միայն պիտի կրնար ընել, այն է խնամով պահել, բան մը չպակեցնել ինչ որ լսած էր, և ոչ ալ աւելցնել կամ փոփոխել» (Եւսեբ. Եկեղ. Պատմ. Գ. 29):

Երկրորդ տեղեկութիւնը՝ որ Կղևմես Աղեմսանդրացուն է, կրնայ ամբողջացնել Պապիասի վկայութիւնը. «Երբ Պետրոս Հռովմայ մէջ Աւետարանը կը քարոզէր, իր բաղմամբ ընկերները խնդրեցին Մարկոսէն, որ Պետրոսի երկար ատեն կ'ընկերակցէր և գիտէր անոր բոլոր քարոզածները, որպէս զի գրի առնէ այդ պատմութիւնները»: Նոյն Ս. Հայրը կը յաւելու «Մարկոս անոնց խնդրանքին համեմատ Աւետարանը գրեց և յանձնեց անոնց. Պետրոս երբ խնայու զայս՝ հաստատեց և թոյլ տուաւ որ հրատարակու կարգացուի հաւատացելոց բազմութեան մէջ» (Եւսեբ. Զ. 24. 11. 15):

Այս երկու վկայութիւններէն կը հետեւցնենք թէ Մարկոսի Աւետարանը ոչ այլ ինչ է՝ եթէ ոչ խմբագրութիւնն ա՛յն

պատմութեանց, զորս կ'ընէր Պետրոս հանդիպած եկեղեցիներուն մէջ Աւետարանը քարոզելով: Բնականաբար Պետրոս տեղէ տեղ երթալով չէր կրնար Յիսուսի վարդապետութեան շարունակական և ամբողջական ցուցադրութիւնը ընել, ինչպէս ըրած է Մատթէոս իր Աւետարանին մէջ: Մարկոս՝ Պետրոս առաքեալի աստ անդ խօսածները թէ և հետզհետէ կը խմբագրէր, բայց երբ պէտք եղաւ այդ խմբագրած պատմութիւններուն հաւաքածուն ընել, չկրցաւ և չէր կրնար փափաքելի կարգաւ մը գրել. վասն զի ինքն սկանառեալ չէր եղած Քրիստոսի դործերուն և հրաշքերուն:

Մարկոս Հռովմ մէջ, Պետրոսի կենաց վերջին ժամանակներուն 64 ին ատենները — եթէ Պետրոս իրօք Հռոմ գացած և հոն մարտիրոսացած է — խմբագրած է իր Աւետարանը: Եւ ըրաւ ատիկայ Հռովմի եկեղեցւոյն խնդրանքին համեմատ՝ որ երկար ատենէ ի վեր չէր ունկնդրած Պետրոսին:

Արդ՝ եթէ Պապիասի և Կղևմէսի վկայութիւններուն արժէք մը կ'ընծայենք, պիտի հաւանինք խմբագրուած նկատել մեր

երկրորդ կանոնական Աւետարանը Հասկմի մէջ, այս քաղաքի քրիստոնեաներուն համար և անոնց թախանձանքով, Մարկոսի ձեռքով Պետրոսի թարգմանին և ընկերակցին, և Պետրոսի բերանացի պատմութեան համաձայն, կրօնական հալածանքներէն քիչ առաջ, որու զոհերէն մին պէտք է եղած ըլլայ Պետրոս :

* * *

Ասոնք արտաքին վկայութիւններ են և անշուշտ ամբողջական պիտի չնկատուէին ասոնք՝ եթէ երբէք ներքին վկայութիւններ ալ չգային չհաստատէին արտաքին վկայութիւնները :

Եւ նախ և առաջ փնտռենք թէ որո՞նք կրնան եղած ըլլալ այն ընկերացոյնները, որոնց համար գրուած էր այս Աւետարանը : Առաջին Աւետարանին ընթերցողներուն նման Հրեաներ կամ ծագումով Հրեայ հաւատացեալներ էին, զորս հարկ էր առաջնորդել Քրիստոսի կամ ամբացնել հաւատքի մէջ : Հաւանականաբար ոչ գրեթէ ընաւ Հին կտակարանէ կոչումներ չընէր,

ինչ որ հեթանոսներու վիճակին աւելի կը յարմարի, քանի որ անոնք տեղեակ չէին Օրէնքին ու Մարգարէութեան : Հրէական սովորութեանց մասին երկար բացատրութիւններ տալը աւելորդ պիտի համարուէին՝ եթէ ընթերցողները Հրեայ եղած ըլլային :

ՄԷր պէտք էր փնտռել այս ընթերցողները՝ Փոքր Ասիոյ մէջ, Յունաստանի մէջ թէ Իտալիոյ մէջ : Այս հարցումներուն լուծումը մեզ կը թուին սառլ հետեւեալ նշանները :

Հեղինակը մասնաւոր ընտրութիւն մը կ'ընէ ծագումով լատին բառերու. զոր օրինակ, հարխուրապէս նշանակելու համար centourion (= κεντόριον) լատինական բառն է որ կը գործածէ փոխանակ ἐκχτοντάριος յունական բառին (Մարկ. ԺԵ. 29) :

Λεπτόν որ հրէական դրամ մըն է, արժէքը ցոյց տալու համար չբաղդատեր յունական դրամին *στρατην* հետ, այլ հստակ մէական դրամի հետ, որ է quadrants = նաքարակիտ : «Երկուս լուծայս որ է նաքարակիտ մի» (Մարկ. ԺԲ. 42), եւ այլն :

Ապացոյց մը թէ այս գրուածքը շարագրուած է ո՛չ միայն լատին աշխարհի

մէջ, այլ մասնաւորապէս Հռովմայ եկեղեցւոյն համար, կը գտնուի հաւանականաբար չարչարանաց պատմութեան մէջ: Սիմոն Կիւրենացի, Յիսուսի խաչը տանողը, հոն նշանակուած է իբրև Հայր Աղեփաւորի եւ Ռուփայ (ԺԵ. 21): Այս յիշատակութիւնը կը բացատրուի ստպէս. Սիմոնի երկու որդիքը ծանօթ է մեծարուած էին ընդհանրապէս այն եկեղեցիին կողմանէ, որուն համար կը շարագրէր հեղինակը. և արդարև անոր նման բան մը միւս Աւետարաններուն մէջ չգտնուիր: Հեռեւարար՝ ի՞նչ կրնանք հաստատել այդ մարդոց բնակավայրը, պիտի ճանչնանք այն բնակավայրն ալ, որուն կ'ուզէր հեղինակը: Արդ՝ Պօղոսի առ Հռովմայեցիս թուղթը կը թուի լուծել խնդիրը. «Ողջոյն սաջիք, կը գրէ Պօղոս, Ռուփայ ընտրելոյ ի Տէր և մօր նորա և խոյ» (Հռովմ. ԺԶ. 13):

Ուրեմն Սիմոնի որդիքը այս ատեն Հռովմ կը բնակէին. հոն գաղթած էին արդէն բազմաթիւ Հրեաներ այս թուակաւոյն: Պօղոս՝ որ Արեւելքի մէջ կը ճանաչէր Սիմոնի որդիքը, կը բարեւէ զանոնք իր

թղթով: Եւ մեր երկրորդ Աւետարանի հեղինակը, որ գրած վայրկեանին իր աչքերուն առջև ո՛ննէր անոնց անունները, բնականաբար ստիպեալ կ'զգար ինքզինքը մեծարելու զանոնք, յիշելով այն անզուգական դերը՝ զոր իրենց հայրը կտատարած էր խոչին առամին մէջ: Այս նշանները բաւականի յստակ կ'երևին:

Երկրորդ հարցումը սա՛ է. ո՞վ է եղած արքիւրը Աւետարանի պատմութեան. արդեօք Քրիստոսի թուականէն շատ վերջը յիւրբուած առատելախան աւանդութեան մը արդիւնք են, ի՞նչ Յիսուսի պաշտօնութեան վկաներէն միոյն կենդանի պատմութեամբ պատրաստուած է:

Այս հարցման պատասխանը կը կարծենք տուած ըլլալ՝ նկատի առնել տալով հետեւեալ նշաններն ու պարագաները. Մարկոս իր Աւետարանին մէջ լուսթեամբ կ'անցնի այն ամէն պարագաներուն վրայէն, որոնք Պետրոսի կեանքին փառքը կը կազմեն, ընդհակառակն աւելի լայն տեղ մը կուտայ այն անցքերուն, որոնք Պետրոսի տկարութիւնները կը մտանանշեն և

զայն կը խոնարհեցնեն : Բնականաբար Պետ-
րոս Առաքեալ եկեղեցիներու մէջ ըրած
պատմութիւններուն մէջ, զորս կը հաւա-
քէր Մարկոս, Առաքեալը ինքն էր որ
լուսթեամբ անցաւ ի նպատակ իրեն եղած
պարագաներուն վրայէն և Մարկոս չկըր-
ցաւ գիտնալ այն անցքերը, որոնք Պետ-
րոսի արժանիքը կրնային բարձրացնել :
Այսպէս, զոր օրինակ, Յիսուսի Այլակեր-
պութենէն վեց օր առաջ Պետրոսի հա-
ւատոյ խոստովանութիւնը յիշուած է՝
առանց յիշուելու Յիսուսի այն խօսքը,
որ Պետրոսի հաւատոյ խոստովանութեան
մեծութիւնն ու ճշմարտութիւնը կը յատ-
կանչէ. «Դու ես Պետրոս, և ի վերայ այդը
վրայի շինեցիցի զեկեղեցի իմ» : Մինչդեռ
կը յիշուի Պետրոսի անձնատիրական ոգւոյն
խտովու պախտարակուած ըլլալը. «Երբ յետ
իմ սատանայ, զի ոչ խորճիս դու զԱստու-
ծոյն» : (Մարկ. Լ. 27-23) :

Դարձեալ ուրիշ առթիւ Գալիլիոյ ծո-
վակին վրայ Յիսուսի շրջիլը յիշուած է,
բայց զանց առնուած է Պետրոսի հրաշա-
լապէս Յիսուսի հրամանաւ շրջիլը, որ ա-

նոր համար մեծ ժառք մըն էր : Մինչդեռ
Մատթէոսի Աւետարանին մէջ կը յիշուի
Պետրոսի շրջիլը ծովուն վրայ (Բազդ. Վարկ. Զ. 50, 51 և Մատթ. ԺԳ. 28-33) :

Պետրոսի արացութիւնը որ սեւ էջն է
անոր կեանքին, Մարկոսի Աւետարանին
մէջ հաւու երկիցս ազգարարութեամբ կը
յիշուի, մինչդեռ միւս երեք Աւետարան-
ներուն մէջ միանգամ եւեթ. պարագայ մը՝
որ անոր անկումը աւելի աններելի կ'ընէ
(Բազդ. Մարկ. ԺԳ. 30. 68-73 և Մատթ.
ԻԶ. 34. 69-75. Դուկ. ԻԲ. 34. 47-62.
Յովհ. ԺԸ. 17, 27) :

Այս նշանները և պարագաները կրնան
ենթադրել տալ՝ թէ մեր երկրորդ Աւետա-
րանը Պետրոսի դէմ անձնական հակառա-
կորդի մը գործն է, և կամ՝ վերջիշ-
եալ նշաններէն թերեւս ոմանք հետեւցնեն
թէ Պետրոս ինքն է գրքին հեղինակը. —
ս'չ երբեք :

Այս Առաքեալէն ունինք թուղթ մը
ընդհանրապէս վաւերական նկատուած,
որուն ոճը բնաւ նման չէ՝ մեր Աւետարանի
ոճին հետ : Յետոյ շատ դժուար է կարծել՝

թէ Պետրոս Առաքեալ՝ Գալիլիացի հին
ձկնորսը Յովհաննէսի նման մտածող և ու-
սումնասիրող մը եղած ըլլայ խմբագրելու
համար այդպիսի երկար գործ մը :

Ուրեմն եթէ իր պատմութիւններն են ,
որ ունինք մեր այս Աւետարանին մէջ և որ
սակայն իր ձեռքի գործերը չեն , մէկ հնա-
բաւորութիւն մը կը մնայ , այսինքն՝ իր ուն-
կընդիրներէն մէկը կրնայ խմբագրած ըլլալ
զայն : Ո՞վ է այդ անանուն մատնագիրը :

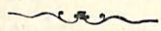
Եթէ Աւանդութիւնը չըսէր մեզ անոր
անունը , Պետրոսի առաջին թուղթը մեզ
գուշակել պիտի տար զայն : Առաքեալը
հոն կ'աղջուենէ իր որդւոյն Մարկոսի կող-
մանէ . անշուշտ Որդի բառը հոգեկան ի-
մաստով աւնելով : Յովհաննէս մական-
ուանեալն Մարկոս՝ որդի էր Մարիամ
անուն կնոջ մը , որուն տան մէջ Պետրոս
այնքան քաջածանօթ էր՝ որ աղախինը
առանց իսկ զինքը տեսնելու կը ձանձնար
զայն իր ձայնէն (Գործք. ԺԲ, 12—17) :
Բնական է ուրեմն ենթադրել՝ թէ այս
Առաքեալն էր որ այդ երիտասարդին սրբ-
ային մէջ ցանկեց հաւատոյ սերմը : Ահա

ասոր համար է՝ որ իր որդին կը կոչէ զայն
և այս անուամբ կերպով մը իբր իր հոգե-
ւոր ժառանգ կը համարի զայն , իր այն
միակ գանձին , որ է Յիսուս Քրիստոսի ,
իւր Տիրոջ ձանաչողութեան աւանդապահը :
Ուրեմն ուրիշ ոչ սքի կրնանք ընծայել ըստ
ամենայն հաւանականութեան Պետրոսի
պատմութեանց խմբագրութիւնը , բայց
միայն Մարկոսի : Եւ երբ միանգամ այս
կէտին կը համինք ինչպէս չիտրծուինք են-
թադրել՝ թէ այն երիտասարդ անձը , որուն
վրայ խօսուած է Գեթեմանիի պարտէզին
տեսարանին առթիւ և որ խորհրդաւոր գեր
մը կը խաղայ , եղած ըլլայ նոյն ինքն Մար-
կոսը (Մարկ. ԺԳ. 51 , 52) :

Մեր Աւետարանի խմբագրութեան քը-
ւակաւը որքան որ բանավարական քննա-
դատներ աշխատած են երրորդ կամ երկ-
րորդ դարու տանիլ , բայց անոնց առար-
կութիւնները միշտ անհիմն ու անզօր մնա-
ցած են և կը մնան ցորչալի վերոյիշեալ
նշաններն ու պարագաները կը հաստատուն
Պետրոսի գործակցին և թարգմանչին գործն
եղած ըլլալը , որ հաւանականաբար Երու-

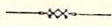
սագէտի կործանումէն առաջ գրած է :

Մարկոսի Աւետարանը, թէ ըստ վիպա-
յութեան Պապիասի և Կղեմէսի և թէ ըստ
այն նշաններուն, զոր գասանք գրքով նոյն
խոյ մեզ կը ներկայանայ իրր առաւել կամ
նուազ ամբողջ հաւաքածոյ մը այն պրոս-
մութեան, զոր Պետրոս Առաքեալ կ'ընէր
հանդիպած և կեղեցիներուն մէջ : Այսպէս
բաւական չէր Հռովմի Բրիտաններուն
ըսած ըլլալ Պետրոսի բերանացի քարոզած
Աւետարանը, կը փափաքէին ունենալ գրք-
ուած յիշատակարան մը, որ պիտի օգնէր
անոնց թարգմանելու քարոզուած վարդա-
պետութիւններու վեհութեան և խմտափն
մէջ և պահելու Փրկչի կեանքին և գործ-
քին յիշատակը : Այսպիսի գրուածի մը
միւսներէն աւելի կը վայելէ Առաքելական
յիշատակարան (*) անունը, որ առաջին ժա-
մանակներուն մէջ արուած էր մեր Աւե-
տարաններուն :

(*) Յուսարհոս վրայ, ՁԱՏԱԳՈՎՈՒԹԻԻՆ

Գ. ՂՈՒԿԱՍՈՒ ԱԻՆՏԱՐԱՆԸ

Եկեղեցական պատմութեան տուած տե-
ղեկութիւններու համեմատ՝ Ղուկաս կը հա-
մարտի հեղինակը երրորդ կանոնական
Աւետարանին և Գործք Առաքելացի, որ ամ-
բողջացուցիչ պատմութիւնն է առաջինին :

Ղուկ (Luc) կամ Ղուկաս (Lucas) հա-
ւանականաբար կրճատեալ մէկ ձեւն է
Ղուկանոսին (Lucanus) ինչպէս որ կը հաս-
տատեն քանի մը ձեռագիրներ ի մէջ այ-
լոց Codex Vercell. և Corbcj.) : Բայց
Λουκᾶνος (Ղուկանոս) անունը յոյն լեզուին
մէջ շատ չգտնուելուն, ոմանք կը նախ-
ընտրեն ամանցել յունարէն Ղուկիանոս
(Lucianus) անունէն որ իր կարգին կ'ա-
ծանցի Ղուկիոսէն (Lucius) :

Եկեղեցական պատմիչ Եւսեբիոսի և Հե-
րոնիմոսի վիպութեանց համեմատ Ղուկաս

ընկի Անտիոքացի յայն բժիշկ(*) մըն էր : Այն ատեն Անտիոք հռչակաւոր էր իր բազմամարդութեամբ , իր հարստութեամբ և իր անուանի գպրոցներով , որոնց համբաւը մեծ արձագանք գտած էր ամբողջ Փոքր Ասիոյ մէջ : — Ղուկաս հաւանականաբար թէտփիլոս անուն Անտիոքացի նշանաւոր գիտնական բժիշկէն ուսած էր բժշկական ուսումը . երբ լսեց Յիսուսի մեծամեծ , բժշկութիւնները , հետաքրքրուած Պաղեստին գնաց՝ հոն անձամբ տեսնելու և ու-

(*) Այլը կը կարծեն թէ Ղուկաս նկարչական արուեստին ալ հմուտ էր . նիկեփոր (ԺԳ. դար) կ'ըսէ Սէ « Ղուկաս նկարիչ էր . և Սողոմ էր բազմաթիւ նկարներ Յիսուսի և Ս. Աստուածածնիս Սահայն նիկեփոր կը հիմնուի թեոսոտի (508=9. դար) հեղինակութեան վրայ . ասոր պատմածին համեմատ որպէս թէ Պողքեր Կայսրուհուն՝ Երուսաղէմէն լերին Ղուկասի նկարած Ս. Աստուածածնի պատկերը և նա ալ զայն նորաշէն Եկեղեցոյն մէջ դնել տուաւ — Բաց աստի նաև նորերումս գտնուեցաւ Հռովմի գեանապատարաններէն միոյն մէջէն Ս. Գոյրի պատկերին մակարութիւնը , ո՛րք ըստած է թէ Ղուկասի գծած եօմը պատկերներէն մէկն է այն , (Sic Jac. Assemani in Calend univ. 180. oct. I, 8. էջ 306. — Roma Subter. III, 4, եւն.) :

սանկու Յիսուսէն բժշկութեան գաղտնիքը : Այս հետաքրքրութիւնը պատճառեղաւ իր դարձին , և եղաւ մէկը Յիսուսի հետեւողներէն . Եպիփան կիպրացի կը դասէ զայն Յիսուսի եօթանասուն աշակերտներու շարքին մէջ (Ընդդէմ Մարկ. Գ. 2) :

Ղուկաս երբ Յիսուսի աշակերտեցաւ՝ հետամուտ եղաւ սկիզբէն կարգաւ գիտնալու Փրկչի կեանքին ստոյգ պատմութիւնը և ասոր համար զիմեց հաւաստի աղբիւրներու : Իր Աւետարանը պատրաստած ատեն , ինչպէս նաև ուրիշ առթիւ , միշտ խորհրդակից ունեցաւ գլխաւորաբար Պօղոս առաքեալը : Սա ալ փոխադարձաբար Ղուկասն իր առաքելական պաշտօնին ճշմարիտ ընկեր ու գործակից և միանգամայն գաղափարակից ունեցաւ : Ղուկաս Պօղոսի հետ Հռովմ գնաց և անոր մարտիրոսութենէն ետքը ինքն Աւետարանը քարոզելու համար յաջորդաբար այցելեց Իտալիա , Դալմատիա , Եգիպտոս , Լիբիա և Թերաքիա եւայլն և մեռաւ մարտիրոսական մահուամբ Աքայիոյ մէջ՝ ինչպէս որ կը հաւատտէ Գրիգոր Նազիանզացի :

Երրորդ Աւետարանին ծագման և վա-
ւերակամութեան մասին արդէն Աւետա-
րանին նշանաւոր յառաջարկներն մէջ (Ա.
1-4) բոլոր անհրաժեշտ տեղեկութիւնները
արուած ըլլալով՝ Եկեղեցական Ս. Հարց
Երաշխաւորուած վկայութիւններն ալ կու-
զան լուսարանելու զանոնք: Այս վկայու-
թիւններու մէջ առաջին տեղը պէտք է
տանք Երանոսի վկայութեան:

Երանոս, որ ապրած է Աւետարաննե-
րու հրատարակուելէն ոչ աւելի քան հար-
իւր դար ետքը, Աւետարաններու վրայ
շատ կարեւոր վկայութիւններ տուած ատեն՝
Ղուկասու Աւետարանին համար ալ կ'ըսէ.
«Ղուկաս, ընկեր Պօղոսի, գրեց Աւետա-
րանն ըստ քարոզութեան Պօղոսի:» (Ընդ.
Հերեւ. Գ. 2):

Մուրադորեան հաստատածն(*), որ գրեթէ

(*) Այս անունը կը տրուի ձեռագիր մագաղամի մը,
որ ցանկ մըն է նոր Կոստայարանի գրքերուն և զոր գտտ
Մուրադորի անուն իտալացի բանասէր մը (1672—1750)
Միլանի Ամբրոսեան գրաստան մէջ: Մուրադորի ճանչա-
լով անոր հնութեան նշանները հրատարակեց «Իտալա-
կան Հնութիւնք» կոչուած հաւաքածոյին մէջ. (Anti-

միւնոսյն թուականին կը կարծուի գրուած
ըլլալ (170 թուականին), հետեւեալ տու-
ղերը ունի Ղուկասու վերաբերութեամբ.
«Երրորդարար Ղուկասու Աւետարանը.
Ղուկաս բժիշկը իր Պօղոս ընկերակցին աշ-
խատակցութեամբ գրեց Աւետարանը:»
Antiquités Italiennes, t. III):

Կղեւեկ Աղեմասկորացի (†200), արժա-
նաւոր յաջորդը Աղեքսանդրիոյ Դպրոցին
Հիմնադրին՝ Պանդենուսի, կը վկայէ թէ
«Մարկոսի և Յովնանէսի Աւետարաննե-
րէն առաջ ազգարանութիւն պարունակող
Աւետարանները (Մատթէոս և Ղուկաս)
գրուեցան»: Ըստ այս վկայութեան Աւե-
տարանչաց կարգը կը փոխուի:

Տերսուլիսանոս, Ափրիկեան Եկեղեցւոյ
սկանաւոր Ս. Հայրը (Բրդ գար) իր Կան-
խագրութիւն Հերեւիկոսաց գրքին մէջ

quités Italiennes, Հատ. III. էջ 854): Սոյն մագաղա-
մին մէջ գրուած է թէ «Հերմաս նովիւ մեր օրով
գրեց, մինչ ակն եղբայրը Պիոս Ա. Հռովմայ Եկե-
ղեցւոյն Հայրապետի կր:» Պատմութեան գիտնէր Սէ
Պիոս Ա. փոխանեցաւ 150 ին, ուստի և այս մագաղամը
կը վերանայ մինչև Բրդ գար:

Մարկիոնեանց մասին խօսելու ասան կ'ըսէ թէ Մարկիոն և իր հետևորդք Աւետարաններուն մէջէն միայն Ղուկասու Աւետարանը կ'ընդունին, ինչպէս նաև Պողոսի թուղթերէն մէկ քանին. կը յտելու թէ Մարկիոնեանք՝ Ղուկասու Աւետարանը Պողոսի օժանդակութեամբ գրուած կը համարին. Մարկիոն այս Աւետարանին առաջին երկու գլուխները, որք կը պարունակեն Յիսուսի ծննդեան և մանկութեան պատմութիւնը, ջնջած է՝ իբր անվաւեր: (ՏԵՐՏՈՒՂԻԱՆՈՍ, Ղասև կանխագրութեան Հերեթիկոսաց Գլ. . 51):

Հերոնիմոս՝ Լատին Ս. Հայրերէն մէկը՝ (Իրդ գարու վերջը) կ'ըսէ, թէ Ղուկասու Աւետարանը լրումն ու ամբողջութիւնը կը համարուի առաջիններուն. «Ղուկաս, Ատորի բժիշկը, բնիկ Անտիոքացի էր, և ընկերը՝ Պողոս առաքեալին, իր գիրքը խմբագրեց Աքայիոյ մէջ: Ղուկաս թաղուեցաւ Կ. Պոլսոյ մէջ, ո՛ւր բերած էին իր աճիւնը Անդրէաս առաքեալին աճիւնին հետ, Կոստասի թագաւորութեան 20^{րդ} տարին:

Կերոս և Տասխալոս, առաջինը՝ երկ-

րորդ գարու մեծահռչակ հեթանոս փիլիսոսփայ, իսկ երկրորդը՝ նախ աշակերտ Ս. Յուսէփոսի և ապա հերետիկոս և հեղինակ Diatessaron (ըստ չորից) կոչուած Համաբարբառ Աւետարանին, տեսած ըլլալով այս Աւետարանը իրենց քննութեանստեմ են:

Գարձեալ Բրդ գարէն սկսեալ Եկեղեցւոյ Հայրերը և հերետիկոսները ինչ ինչ պարագաներու առթիւ վկայութեան կոչած են Ղուկասու Աւետարանին այլ և այլ համարներ, այսպէս զոր օրինակ.

Ս. Յուսէփալոս վկայել (103—167) իր ընդդէմ Տրիփոն Հրէի գրած գրքին մէջ վկայութեան կը բերէ Ղուկասու Ա. 38 համարը և Յարութեան պատմութեան առթիւ կը յիշէ ամբողջովին Ի. 34—ԻԲ. 32. մասը:

Գնոտտիկեան ազանդաւոր Թեոսոս իր գրուածներու մէջ վկայութեան կը կոչէ Ղուկասու հետևեալ համարները Ա., 35., Բ. 24., ԺԱ., 22., ԺԴ., 16—23., ԺԵ., 11—23., ԺԶ., 19:

Գնոտտիկեան ազանդաւոր Հերակլիոն, ըստ Կղեմէս Աղէքսանդրացւոյ (Օթոյք.

4, 9.) վկայութեան կը կոչէ Ղուկասու ժ. 8 համարը :

Այս արտաքին տեղեկութիւններէն և վկայութիւններէն կրնանք հետեցնել՝ թէ Ղուկասու Աւետարանը Աքայիոյ (այժմ Փայրաս) մէջ շարագրուած է Մարկոսինէն քիչ առաջ հետեւաբար 60 և 64 թուականներու մէջ, նոյն այն թուականին, ո՛ւր խմբագրուեցաւ և թարգմանուեցաւ Մատթէոսի Աւետարանը : Ղուկասու և Պօղոսի միմեանց գործակցութիւնը պատճառ եղած է՝ որ մի և նոյն ներշնչութիւններով գրեն . ակնյայտնի կ'երևի աղերս մը ասոնց սկզբունքներու և վարդապետութեան մէջ հանգոյն այն աղերսին, զոր հաստատեցինք երկրորդ Աւետարանի՝ Մարկոսի և Պետրոսի պաշտօնակցութեան միջև :

* * *

Մտնանք այժմ Աւետարանիս ծագման և վաւերականութեան մասին եղած արտաքին տեղեկութիւններն ու վկայութիւնները և ուսումնասիրենք Աւետարանը, իր էջերուն մէջ փնտաւելու ներքինակիս ակ-

ձին, խմբագրութեան նպասակին, եղանակին և քուակսնին հետքերը : Եւ անշուշտ արտաքին վկայութիւնները ամբողջական պիտի չնկատուէին, եթէ երբեք ներքին վկայութիւններ ալ չգային չհաստատէին զանոնք :

Նախ քննենք թէ ո՞վ է Աւետարանիս ներքինակը : Եթէ աւանդութիւնը լռէր Աւետարանիս հեղինակին մասին, պիտի կրնայինք հետեւեալ նշաններով գտնել զայն :

Անտարակոյս այս Աւետարանին և Գործք Առաքելոցի հեղինակը նոյն անձն է . (renan. Vie de Jésus. էջ 16.17). Գործք Առաքելոցէն որոշ կը տեսնուի՝ որ այդ գրքին հեղինակը Պօղոսի ճանապարհորդակիցներէն մէկն է . վասն զի այլ և այլ պարագաներու մէջ «մեք» ձեւը կը գործածուէ (Գործք. Ժ. 9, 11—16. ԻՍ, 1.2 եւն.) : Եթէ Պօղոսի ընկերներէն մէկն է Գործոցի հեղինակը՝, հետեւաբար Գործք Առաքելոցի մէջ յանուանէ յիշատակուած և նշանակուած անձերէն — Տիմոթէոս, Բառնաբաս, Սիլուանոս, Տիւքիկոս, և այլք — չէ՛ն կրնար եղած ըլլալ, քանի որ անոնք

Գրող զէմքի անձնաւորութիւններ յիշուած են. այլ միայն Ղուկաս կրնար եղած ըլլալ, ինչպէս որ Պողոսի թուղթերէն բացորոշ կը տեսնենք՝ որ նա ալ ընկերացած էր Պողոսի զէպի Հռովմ ճամբորդութեանը (Յ. Տիմ. Դ, 10. Փիլիմ. 24. Կող. Դ. 14)։ Եւ երբ անգամ մը կը հաստատուի՝ թէ Ղուկասն է Գործոց հեղինակը, շատ զիւրութեամբ կրնայ ապացուցուիլ և հետեւցուիլ թէ Աւետարանին հեղինակն ալ նոյնն է. վասն զի —

Նախ և առաջ կը տեսնենք՝ որ Աւետարանը Գործք Առաքելոցին պէս ուղղուած է Թեռնիկոս (*) (= Բարեկամ Աստուծոյ) անուն ակամաւոր անձի մը, որոյ Κράτιστος (= Քաջ, պատուական) տիտղոսը կուտայ. թէև հրեաներն ալ գործածած են այս անունը, սակայն բառը իր յունական ծագումով ենթադրել կուտայ թէ Անտիոքացի յոյն մը եղած ըլլայ ան,

(*) Κράτιστε Θεόφιλε (= Քաջ, պատուական բարեկամ Աստուծոյ) կոչականը ոմանք հասարակ անուն կարծելով կ'ենթադրեն Սէ զիրքը նուիրուած է այն հեթանոսներուն, որոնք Աստուծոյ բարեկամներն էին

որ Ղուկասու համար անխածկի ու պաշտելի անձ մըն էր և թերեւս իր վարպետը։ Երկրորդ՝ լեզուին անյն նոյնութիւնը, որ կայ երկուքին մէջ, առանց ու է առարկութեան ենթադրել կուտայ թէ նոյն է երկուքին ալ հեղինակը։

Երրորդ՝ Աւետարանի պատմութիւնը կը վերջանայ ճիշդ այն տեղ, ուսկից կ'սկսի Գործք Առաքելոցը.

Չորրորդ՝ թէ Աւետարանին մէջ և թէ Գործոցի մէջ յաճախ կը հանդիպինք բժշկական բացատրութեանց, ինչ որ ենթադրել կուտայ թէ երկուքին ալ հեղինակը նոյն գիտական անձն է (Πυρετω μεγάλω Դ. 38. Εκλυσ. Գործք. ԺԳ. 11. եւն.։)

Հեղինակին խմբագրութեան նպատակը եղած է Յիսուսը, ներկայացնել Փրկիչ մարդկութեան. այս նպատակը վեր բերող և Աւետարանը յատկանշող կէտերէն ոմանք յիշենք.

Ղուկաս մասնաւորապէս ինքն է՝ որ կը յիշէ Բեթլեհեմի հովիւներուն երեւցող հրեշտակաց փառաբանական երգը, ուր Աստուծոյ բարեացականութիւնը կ'երեւի ո՛չ թէ Հրեաներուն, այլ զէպի մարդկու-

Թիւն «և յերկիր խաղաղու թիւն ի մար-
դիկ հանութիւն», մեր կ'երեւի փրկութեան
Տրեղերական հանգամանքը :

Ղուկասն է միայն՝ որ Յիսուսի ազգա-
բանութիւնը մէջ թէ Մատթէոսի պէս Հրէից
ազգահայրէն՝ Աբրահամէն՝ կ'սկսի, այլ
նախահայր Ադամէն ցուցունելու համար թէ
Յիսուս աշխարհի մեծիան միայն հրեանե-
րուն հետ չէ որ առնչութիւն ունի ազգա-
բանական տեսակէտով, այլ ամբողջ մարդ-
կութեան հետ. քանի որ Անիկա որդին
ալ է Ադամի, ամբողջ մարդկութեան :

Դարձեալ Ղուկասն է՝ որ կը յիշատակէ
Յիսուսի այն առակները գլխաւորապար —
(Կորուսեալ ոչխարին, Կորուսեալ դրամին,
Անառակ Որդւոյն, Մաքսաւորին եւն.) —
որք բացայայտ կը մատնանշեն աստուա-
ծային ա՛յն գթութեան դուռը, որ ընդ-
հանուք մարդկութեան բացուած է Յիսուսի
փրկագործութեամբ :

Դալով խմբագրութեան եղանակիս ար-
դէն Ղուկաս իր յառաջարանին մէջ կ'ըսէ՝
թէ ի՛նչ կերպով պատրաստած է իր Աւե-
տարանը. «Բանգի բազումք յօժարեցին

վերստին կարգել զպատմութիւն վասն
իրացն հաստատելոց ի մեզ, որպէս աւան-
դեցին մեզ՝ որ ի սղբբանէ ականատեսք և
սպասաւորք եղեն բանին, կամ եղև և ինձ,
որք ի սղբբանէ զհետ երթալ էի ամենայնի
ճշմարտութեամբ կարգաւ գրել քեզ, քաջը-
թէտիկէ, Զի ծանեցիս զբանիցն որոց աշա-
կերտեցար՝ զճշմարտութիւն» (Ա. 1—4) :

Կրնանք այս յառաջարանէն հետեւցնել՝
թէ պատմութիւնը քաղած է ականատես-
ներու և բանին սպասաւոր եղողներու
աւանդած բազում գրուածներէն և հետե-
ւաբար բնական էր՝ որ Ղուկաս իր պատմ-
մութեան ամբողջութեան մէջ պիտի չկր-
նար զնել ոճի կատարեալ նոյնութիւն :
Արդարև Աւետարանին յառաջարանը՝ որ
բուն իսկ Ղուկասինն է՝ հիանալի, մաքուր
դասական յոյն լեզուաւ գրուած է : Այս
ոճը Գործոց գրքին վերջին գլուխներուն
մէջ կրնանք մէկ մըն ալ շարունակելի տես-
նել. իսկ Ա. 5 համարէն մինչև Յիսուսի
պատանեկութեան պատմութիւնը ընտանե-
կան լեզուաւ և բացատրութեամբ գրուած է .
(Տե՛ս Guérique, Introd. au N. Test.) :

Յայտնի էր որ Ղուկաս՝ Ա. Կոյս Մարիամէն քաղելով Յիսուսի մանկութեան և պատանեկութեան տեղեկութիւնները սնոր ընտանեկան լեզուին բացատրութիւնները չուզեց զանց ընել : Աւետարանի մնացեալ ինչ ինչ մասերուն , ինչպէս նաև Գործք Առաքելոցի առաջին մասերուն մէջ առաւել կամ նուազ Արամէական լեզուի ոճը կը տիրէ : Ոճի այդ պէսպիսութիւնը ուրիշ կերպ չենք կրնար բացատրել՝ բայց միայն սա կերպով՝ որ արամէական ոճով գրուած մասերն , Ղուկասու վկայութեամբ իսկ , ասկից անկից քաղած է ստոյգը վնասելով . իսկ այն մասերը , որ մտքուր յունական ոճ մը ունին՝ անշուշտ իր ակնաստեա եղած գէպքերն են՝ որ իրեն սեփական լեզուաւ կը գրէ . զոր օրինակ Էմմաուսի ճամբուն վրայ Յիսուսի երեւիլը և խօսակցութիւնը (ԻՒ. 13—35) նաև (ԻՒ. 36—49) :

Պօղոսի և Ղուկասու գործակցութիւնը և դա՛ղափարակցութիւնը ակնայայտնի կ'երևի Պօղոսի թուղթերուն և Ղուկասու Աւետարանին մէջ . այսպէս , զոր օրինակ , կատարեալ համաձայնութիւն մը կայ Պօ-

ղոսի պատմած Ա. Հապորդութեան հաստատութեան պատմութեան (Ա. Կորնթ. ԺԱ.) և Ղուկասու Աւետարանին այդ ստութիւ ըրած պատմութեան մէջ (ԻՒ. 19) : Նաև Պօղոս Առաքեալի սա յիշատակութիւնը «Քանզի ասէ զիր , արժանի է մը շակն վարձու լուրոյ» (Ա. Տիմ. Ե. 18) թէ և կը գտնուի ըստ իմաստին Մատթէոսի մէջ (Ժ. 10) , բայց ընդգրականը և բառ առ բառը Ղուկասու մէջ միայն կը գտնենք (Ժ. 7) : Բայ աստի Յարուցեալ Յիսուսի երեւումներու մասին Ղուկասու ԺԳ. գլխուն պատմածներուն և Պօղոսի առ Կուրնթացիս զրած առաջին թուղթին ԺԵ. գլխուն մէջ թուարկումներուն միջև կը գտնենք կատարեալ ազերս մը :

Կը մնայ այժմ մեզ պիտնալ թէ Ղուկաս իր Աւետարանը ո՞ր քուակախի՞ն գրած կըրնայ ըլլալ . — Նախ որ չկրնար գրած ըլլալ 50 թուականէն առաջ , որ ստեն ընկերացաւ Պօղոսի . ո՛չ ալ 67 թուականէն վերջ , որ Պօղոսի նահատակութեան թըւականն է . վասն զի Գործք Առաքելոցի մէջ (ԻՒ՛, 20. 21) չէ՛ պատմուած Պօղոսի

նահատակութիւնը և ո՛չ ալ ո և է ակնարկութիւնն եղած է այս մասին. պարագայ մը՝ որ ենթադրել կուտայ թէ երբ Ղուկաս վերջացուց և հրատարակեց իր պատմութիւնը գեռ Պօղոս նահատակուած չէր :

Արդի քննադատներէն ոմանք յենլով Ղուկասու երուսաղէմի կործանման և աշխարհի վախճանի գուշակութեան միջև յիշատակած ժամանակամիջոցին վրայ, որ Աւետարանիչը կը կոչէ «ժամանակը հեթանոսաց», կը պնդեն՝ թէ Աւետարանի խրմբագրութիւնը տեղի ունեցած ըլլայ (ԻՍ. 24) երուսաղէմի կործանումէն քիչ ետքը 72—80 տարիներու միջև : — Բայց այս տեսութիւնն ալ իր արժէքը կը կորսնցնէ. քանի որ երուսաղէմի կործանման մարգարէութեան մօտ չկայ ո՛ր և է ակնարկութիւնն զէպքին կատարման մասին. և եթէ կործանումը կատարուած ըլլար, ի՛նչ հարկ կար՝ որ Ղուկաս Յիսուսի այդ խօսքերը մէջ բերէր. վասն զի ըստ ինքեան աննըպատակ պիտի ըլլային :

Ղուկաս Աւետարանիչ միտին է խմբա-

գիրներուն մէջ՝ որ ջանացած է պատկերացնել Յիսուսի պատմութեան գլխաւոր զէպքերը և անքան ճոխ ու հիանալի գրչի դարձուածներով երանգներ զնել ուցոյլացնել Յիսուսի խօսքերունու գործքերուն : Կ'արժէ որ ամէն ստեղծմաններուն հետ միշտ մեր աչքերուն առջև ունենանք մարդկութեան Փրկչին փառքը ու փրկագործութիւնը տեսնելու և Անոր ուժաւորող և կենսաբեր խօսքերը լսելու համար :

ԵՐԵՒԻ ԽՄԲԱԳԻՐ ԱՒԵՏԱՐԱՆՆԵՐՈՒ ԻՐԱՐՈՒ ՀԵՏ ՈՒՆԵՅԱԾ ԱՂԵՐՄՈՒ

— օօօօ —

Երեք խմբազիր Աւետարաններու ուրոյն ծագումն ու վաւերականութիւնը ուսումնասիրելէ յետոյ՝ մեր ուշադրութիւնը կը գրաւէ անոնց միջև գտնուած խիստ նշանակելի և անձուկ նմանութեան աղերսը: Կը տեսնենք, իրենց ամբողջութեան մէջ, յաճախ միեւնոյն շարայարութիւնը, միեւնոյն ընդլայնումը և ինչ ինչ պարագաներու մէջ ալ տատական նմանութիւն մը, բացատրութեանց ձեւերու և եզանակներու նմանութիւններ. աղերս մը՝ որ շատերուն ենթադրել կուտայ՝ թէ իրարմէ օգտուած կամ իրարմէ օրինակած են կամ թէ հետեւում են իրենց առջև գտնուած նախնական օրինակի մը, բնագրի մը:

Ամէնէն աւելի ուշադրաւ, Մարկոսի Աւետարանին միւս երկու Աւետարաննե-

րուն հետ ունեցած՝ ամենամոտակ և զարմանալի աղերսն է: Մարկոսի Աւետարանին, քսան երեք համարներէն զատ, ամէն մէկ մասերն նոյնութեամբ միւս երկու Աւետարաններուն կամ միոյն և կամ միւսին և կամ երկուքին մէջ եւս կան:

Բայց միւս կողմանէ այս ակն յանդիման նմանութիւններու մօտ կը հանդիպինք նաև խիստ նշանակելի տարբերութիւններու. ոչ միայն աւետարանիչներէն իւրաքանչիւրը յաւելուածներ կ'ընէ, որք չեն գտնուիր միւսներուն մէջ, այլ աւելի կը տարբերին յաճախ կարգով, և պարագաներու զանազան մանրամասնութիւններու մէջ: Միեւնոյն իրողութիւնը կամ պարագան մէջ կը բերուի մէկուն կողմէն աւելի ընդլայնեալ, միւսէն աւելի համառօտութեամբ. մին ուշադրաւ պարագայ մը կը յիշէ, միւսը գտնուի կ'ընէ:

Եթէ նմանութիւններէն հետեւցնենք թէ իրարմէ օրինակած են, ի՞նչ պէտք է ըսել այն կէտերուն համար, որ յատկանշական տարբերութիւններով կը ներկայանան: Ի՞նչպէս բացատրել պէտք է պատ-

ճառը և ծագումը այս աղերսներուն և տարբերութիւններուն : Ահա դժուար խընդիր մը՝ որ վերջերս խիստ հետաքրքրեց և յուզեց Գերման Ատտուածաբանական Դպրոցներն և տեղի առաւ հոյլ մը կարծիքներու , զորս կրնանք ամփոփել հետեւեալ երեք զլուխներով :

ԱՌԱՋԻՆ ԿԱՐԾԻՔ. — Նախնական Աւեստան մը աղբիւր եղած է երեք խումբազիր Աւեստաններու : Այս ենթադրութիւնը առաջին անգամ Սէմլըր (=Semler) յառաջադրեց : Սմիգ և այլք իբր աղբիւր ծառայող նախնական Աւեստարանը նազարեալներու Մատթէոսի ընծայած Արաւնական Աւեստանը կը կարծեն որ ըլլայ : Վէպը , թիէս , և այլք , կ'ենթադրեն աղբիւրը սմիգաւեր Աւեստան մը , թերեւս Երուսալեան Աւեստանը : Վերջապէս Հերտլըր , Իքսոն և Մարշ կ'ենթադրեն թէ աղբիւրը Արաւնական կամ Ասորու-Քաղղեսական Աւեստան մը եղած ըլլայ , որ յետոյ կորսուած է : Պ . Մարշ՝ նշանաւոր Անգլիացի աստուածաբանը՝ հետեւեալ տեսութիւնը կ'ընէ

Աւեստարաններու ծագման վրայ , որ իբր հետաքրքրական և ոչ ընդունելի տեսութիւն մը մէջ կը բերենք :

1. Ի սկզբան Առաքելոց ձեռամբ խումբազրուած Արաւնական լեզուա նախնական Աւեստան մը միայն կար :

2. Յետոյ այս Արտմական Աւեստանին Յունարէն թարգմանութիւնն եղաւ :

3. Մատթէոս առաջին անգամ պէտք տեսաւ փոփոխութիւններ և սրբագրութիւններ ներմուծել :

4. Յետոյ Մատթէոսի սրբագրած Աւեստանը Յունարէնի թարգմանուեցաւ նախնական Աւեստարանին յունական թարգմանութեան հետ թաղգատուելով :

5. Դուկաս զրեց Աւեստարանը քննութեան առնելով Արաւնական լեզուա զբրուած սկզբնական Աւեստարանը :

6. Ապա Մարկոս զրեց Աւեստարան մը թաղգատուելով Մատթէոսի և Դուկասու Աւեստարանները :

7. Յետոյ ապա Մատթէոսի սրբագրած Աւեստանը Յունարէն թարգմանութեան և նախապէս Արաւնական լեզուա զբրուած

Աւետարաններու բաղգատութեան մը պէտք տեսնուած և յաւելումներ կրած է :

8. Վերջնոյս Յունարէն թարգմանութիւնը կ'ըլլայ :

9. Մարկոսի Աւետարանը իր վերջնական ձևը կը գտնէ յաւելումներով և փոփոխումներով :

10. Ղուկասու Աւետարանը եւս իր վերջնական ձևը կ'առնէ յաւելումներով և բաղգատութիւններով :

Այս տեսութիւնը՝ որ բնականաբար երկար աշխատութեան մը արդիւնք եղած է, դժբախտաբար չունի իր մէջ կռուան մը գլխաւոր և հաստատուն՝ այլ միայն մտայածին կարծիքներու շարք մըն է՝ որ կ'ուրանայ միանգամայն Աւետարանաց աստուածային հեղինակութիւնը : Այս տեսութիւնը չենք կրնար լուրջ քննութեան մը արդիւնք համարել, վասնզի ինչպէս կ'ըլլայ՝ որ Առաքելական հեղինակութենէ ետեւ գիրք մը, որ անշուշտ լայն տեղ մը կը գրուէր հաւատացելոց սրտին մէջ, կըրնայ յաւելումներ և յազատումներ կրել :

Պ. Մարշի Աւետարաններուն սուած

վերջնական ձևերը բացատրելու եղանակը շատ տարօրինակ կը գտնենք, և այն աստիճան բազմակիճիւ և նոյնքան տարբեր վարկածներ ու ենթադրութիւններ, որ չենք կրնար հասկնալ թէ ողջամիտ մարդ մը ինչպէս կրնայ փոփոխել իրերը և ենթադրել գրաքաղութիւններ այն գրուածներու մէջ, մեր գեղեցկօրէն և ալին յայտնի կ'երեւի բնական ինքնատուութիւնը :

ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԿԱՐԾԻՔ. — Երեւ հմբագիր Աւետարաններէն մէկը նախնական եղած է եւ միւսներն հետեւած են առաջինին : Քննադատները չեն կրցած որոշել թէ ո՞րն է եղած նախնական Աւետարանը : Ոմանք, որոնց մէջ են Կրտսիս, Միլ, Վիթզէյն, Հուք, կ'ըսեն թէ Աւետարաններէն նախնականը Մատթէոսիը եղած է, և Մարկոս՝ Մատթէոսի Աւետարանին պատմութիւնները հետեւողաբար ամփոփած է, և Ղուկաս ալ Մատթէոսի և Մարկոսի Աւետարանները աչքի առջև ունենալով գրած է իր Աւետարանը :

Այլք, Կրիսպալս, Յոն Ամոն, Սոնիէ,

Թիւէլէ, կ'ըսեն՝ թէ նախ Մատթէոս գրած է, և Ղուկաս իր առջև ունենալով Մատթէոսի Աւետարանը՝ յաւելուածներով և անձնական յիշատակներով ճոխացուցած է զայն, և ետքը Մարկոս գլխաւոր դէպքերն քաղած է Մատթէոսի և Ղուկասու Աւետարաններէն և գրած է իր համառօտ Աւետարանը :

Ուրիշներ, Սթոու, Վէյս, Վիլք, Բրուսո, Պավուր, կ'ըսեն՝ թէ Աւետարաններու նախնականը Մարկոսինը եղած է և Մատթէոս և Ղուկաս Մարկոսի Աւետարանը իրենց առջև ունենալով, իրենց զիտցածներն ալ աւելցուցած և պատրաստած են իրենց Աւետարանները :

Ոմանք ալ Բուշլինք և Վօկել, կ'ըսեն՝ թէ նախնական Աւետարանը Ղուկասու Աւետարանն է. Մարկոս և Մատթէոս իրենց Աւետարանը գրած են յապաւելով կամ յաւելլով Ղուկասու Աւետարանը :

Եթէ ընդունինք՝ թէ Աւետարանիչները իրարմէ ընդօրինակած են, ի՞նչպէս պէտք է մեկնել այն անկախութիւնը և տարբերութիւնները, որք մինչև իսկ հակասու-

թեան կ'երթան. ի՞նչպէս պէտք է լուծել այն գրեթէ նոյնանման շարքերուն քով իրարութեանց փոխադրութիւնները, յապաւանները կամ յաւելումները, որք տարօրինակ անվտանգութիւն մը ենթադրել կուտան իր նախորդին պատմութեան վերաբերմամբ : Եթէ վերջին երկու աւետարանիչները չէին գիտեր Յիսուսի պատմութիւնը և հետեւեցան առաջինին, ինչո՞ւ երբեմն տեղ տեղ բառ առ բառ կը հետեւին և տեղ տեղ ալ կարեւոր կէտերու մէջ կը տարբերին :

Կը տեսնենք թէ այս երկրորդ կարծիքն ալ բոլորովին չունի ամուր կուտան ձը՝ հաստատելու համար թէ աւետարանիչներ իրարմէ օրինակած ըլլան :

ԵՐՐՈՐԳ ԿԱՐԾԻՔ. — Երեք Աւետարաններու աղբիւր եղած է առաքելական բերանացի աւանդութիւնը : Այս կարծիքը պաշտպանեցին Հերալըր, Էքէրմանն, Քէյ-ձըր, Կիլըլէր, որք այնքան լաւ կերպով լուսարանած և լուծած են Աւետարանաց միմեանց նկատմամբ ունեցած աղերսին զաղանիքը և կնճխը :

Ասոնք կ'ըսեն՝ թէ Յիսուսի ժամանակ
 Հրէից գրականութիւնը շատ ազքատ էր ,
 բոլորովին անձանօթ էր բազմագրութիւնը
 (polygraphie) . Ս . Գիրքերը իրենց համար
 բաւական էր . Ռարբխներու գիտութիւնը
 նոր երկեր գրելու և պատրաստելու մէջ
 չէր կայանար , այլ կը կայանար Ս . Գիր-
 քերը բերանացի լուսաբանելու և բացատ-
 րելու մէջ : Ղուկաս Գործք Առաքելոցի մէջ
 մասնաւորապէս կը յիշատակէ Առաքելոց
 վարդապետքիւնը (Բ . 42) . այս կը նշա-
 նակէ անշուշտ Առաքելոց ա՛յն վկայու-
 թիւնը , զոր կուտային Յիսուսի համար և
 ա՛յն պատմութիւնը , զոր անոր գլխաւոր
 պատահարներէն առնելով կ'ընէին : Անոր
 գործած հրաշքները , խօսած առակները ,
 չարչարանքը , յարութիւնը , ասոնք կը
 կազմէին գլխաւոր նիւթն իրենց քարոզու-
 թեան : Այս պատմութիւնները կրկնուելէն
 և կրկնուածները լսուելէն Առաքեալներու
 մտքին մէջ կազմուեցաւ անխորիս և հաս-
 տատառիպ պատմութիւններ , ուր ոչ միայն
 իրենց հիմը , այլ բացատրութիւններու և
 զանակները , նոյնիսկ պահուեցան ամէնուն

բերնին մէջ : Առաքելոց բերանացի վաղար-
 պետութիւնները , աւանդութիւնը , պարա-
 դաներու ստիպման տակ Աւետարանիչներու
 ձեռքով գրի առնուեցան ճիշդ այնպէս ,
 ինչպէս յաճարակի կը կրկնուելին առաք-
 եալներէն և հաւատացեալներէն : Այսպէս
 հաստատուն ձև մը ստացան բերանացի
 վարդապետութիւնները և գրի առնուած
 ասեն պէսպիսութիւններ սպրդեցան . և
 բնական էր այս և յառաջ կուգար այն՝
 պատմողին անհատականութիւնէն և անձ-
 նական յիշատակներու զանազանութիւնէն :

Այս կերպով միայն կրնանք բացատրել
 այն ներդաշնակութիւնը և նոյնութիւնը
 Աւետարաններու մէջ , ինչպէս նաև նշա-
 նակելի ա՛յն տարբերութիւնները , որք
 ցոյց կուտան իրենց հեղինակներուն յա-
 տուկ անհատականութիւնը :

Գ. ՅՈՎՀԱՆՆՆՈՒ ԱՒԵՏԱՐՈՆԸ

Աւետարաններու պատմութեանց համեմատ Յովհաննէս Աւետարանիչ Զերեղիայի որդին էր. Գալիլիոյ ծովակին վրայ ձրկնորսութիւն կ'ընէր իր հօրը և եղբօրը հետ և ամենայն հաւանականութեամբ Բեթսայիթացի էր. Պետրոսի և Անդրէասի հայրենակից, որոնց ընկեր ալ էր: Իր մայրը Սողոմէ կը պատկանէր այն Գալիլիացի բարեպաշտ ու երկիւղած կանաց խումբին, որք հետեւեցան Յիսուսի մինչև վերջը (Մարկ. Ժ. 2, 40, Ժ. 2): Յովհաննէսի եղբայրն էր Յակոբոս Երէց, որ նահատակուած է 44 թուականին Հերովդէս Ագրիպասի ձեռքով և Առաջին Մարտիրոս Առաքեալն եղած է (Գործք Ժ. 3. 2) և զլիսատուած ըլլալուն համար կը կոչուի Գլխադիր:

ձկնորսութեան արհեստը Գեոնեսարէթի

ձկնաւէտ ծովակին վրայ, այն ատեն ո՛չ այնքան արհամարհելի և ոչ ալ շահաւէտ էր: Եթէ նկատողութեան առնուի թէ Զերեղիա իր զաւակներէն անկախ կրնար վարձկան ծառաներով աշխատիլ (Մարկ. Ա. 20), թէ Սողոմէ՝ Զերեղիայի կինը, այն բարեպաշտ կիներէն էր որ կը հետեւէին Յիսուսի ճամբորդութեան ատեն և կ'օգնէին իրենց միջոյններով Անոր (Գով. Է. 3), թէ Փրկչին մահուանէն ետքը անոնք էին, որ բերին խուճկ զնա պատու (Մարկ. Ի. 56), թէ Յովհաննէս՝ Կաթիափա Քահանայապետին հետ մօտէն ծանօթութիւն ունէր (Յովհ. Ժ. 15, 16), և թէ Յիսուս իր մահամերձ վայրկեանին իր մայրը Յովհաննէսին յանձնեց (Յովհ. Ժ. 26), այս բոլոր պարագաները ենթադրել կուտան թէ ըստ ամենայն հաւանութեան, Զերեղեան ընտանիքը, չըստինք հարուստ, լաւական բարեկեցիկ ընտանիք մ'էին և զոնէ կրնային ունեցած ըլլալ լաւական ստացուածք:

Անվաւեր Աւետարաններուն համաձայն, Յովհաննու ծնողքը ազգականական կապ

մը ունէին Փրկչին հետ, որով և կը բացարձե թէ ինչպէս Սողոմէ համարձակեցաւ փառասիրական առաջարկութիւն մը ընել Յիսուսի, և թէ ինչո՞ւ Յիսուս իր մայրն յանձնեց Յովհաննէսի :

Յովհաննէս Յիսուսի աշակերտելէ առաջ Յովհաննէս Մկրտչի աշակերտած է : Նա իր վարդապետին խօսքին վրայ — «Սա է գառն Աստուծոյ, որ բառնայ զմեզս աշխարհի» — հետեւեցաւ Յիսուսի՝ Անդրէասին հետ (Յովհ. Ա. 37) : Մէկ տարի ետքը իր Յակոբոս եղբօրը հետ Առաքելական պաշտօնի կոչուեցաւ (Մատթ. Զ. 21) . անոնք իրենց արհեստը բողոքովին թողուցին երբ ականատես եղան Նրաշաղի ձրկնորութեան և ալ անկից ետքը ամէն տեղ հետեւեցան Յիսուսի (Ղուկ. Ե. 11) :

Յովհաննէս սկիզբէն Առաքելոց ընկերութեան մէջ ուշագրաւ տեղ մը բռնեց . նա կը կազմէր Յակոբոսի և Սիմոն Պետրոսի հետ Յիսուսի մտերմական շրջանը : Իրենք էին միայն՝ որ Յայրոսի ազնկան յարութեան և Թափօրի վրայ Յիսուսի այլակերպութեան ականատես եղան . իրենք

էին զարձեալ՝ որ կ'ընկերանային Յիսուսի Գեթսեմանիի պարտէզին մէջ : Յովհաննէս ինքզինքը կը կոչէ սրբզմտութեամբ «աշակերտն, զոր սիրէն Յիսուս» . (Յովհ. ԺԳ.) , իր գլուխը հանցչեցուց Յիսուսի կուրծքին վրայ՝ ընթրեաց սեղանի ստեղծ :

Յովհաննէս փոխադարձ սիրով մը վերաբերուեցաւ մինչև վերջ իր Տիրոջ . Անոր շարչարանաց վայրկեանին կը տեսնենք թէ միայն Յովհաննէսն է՝ որ Պիղատոսի ապարանքին մէջ կ'երեւի անվեհեր . կը գտնենք սպա զինքն սուրբ կանանց և Յիսուսի մօր հետ խաչին առջև :

Հոգեզայրտակն անմիջապէս ետքը Յովհաննէս ետանդեամբ Բանին կենաց Քարոզութեան սկսաւ . կը տեսնենք զինքը Պետրոսին հետ՝ որ յանուն Յիսուսի կը բռնկէ կազ մը Տաճարին դրան առջև (Գործք Գ. 5) . զարձեալ Պետրոսին հետ Սամարիա կ'այցելէ, նա, մէկ խօսքով, Յակոբոսի և Պետրոսի հետ մէկին էր այն երեք սիւներէն, որոնցմով կը բարձրանար Աստուծոյ տունը (Գաղ. Բ. 9) . — Չենք գիտեր ճշգրբութեան թէ ո՞րքան ատեն մնաց Առա-

քելական պաշտօնով Պապեասինի մէջ : Աս
գիտենք՝ որ 50 թուականին, Պօղոս Առաք-
եալ երբ Երուսաղէմ եկաւ, իր Առաքելա-
կան պաշտօնի կիրառման մասին խորհր-
դակցութիւն մը տնննալու՝ Յովհաննէս
այն ատեն հոն կը գտնուէր (Գաղ. Բ. 9) .
բայց քանի մը տարիներ յետոյ երբ նորէն
եկաւ (Գործք Ի. 18), կ'երեւի թէ չգտա-
ւայն հոն . նա թողած էր Պապեասինը և
Փոքր Ասիոյ մէջ մամաւորասպէս Եփե-
սոսի մէջ, Առաքելական պաշտօնով կը
մնար և կ'երեւի թէ ընդհանաբ Վերադի-
տով էր բոլոր Փոքր Ասիոյ Եպիսկոպոսաց :
(Յայտ. Ա. 1. 4) :

Յովհաննէս գերծ չմնաց առաջին հալա-
ծանքներէն ու Տերաուղիանոսի (Կռնիսա-
գրութիւն. Կ. 36), Յգոստինոսի և Հերո-
նիմոսի վկայութեանց համեմատ ձերբա-
կալուեցաւ Ասիոյ Փոխ-Հիւպատոսի հրա-
մանաւ և Հռոմ տարուեցաւ, հոն ստակալի
տանջանքներու ենթարկուելու և անկից ալ
վտարուեցաւ Պատմոս, Արչիպիզապոսի
կղզիներէն մին, ուր Յայտնութեան գիրքը
գրեց ըստ Երանոսի :

Ս. Հարք համաձայն չեն Յովհաննէսի
Պատմոս վտարուելու ճիշդ թուականի մա-
սին : Միայն ամենայն հաւանականութեամբ
կրնայ ընդունուիլ ներսնի և Դամասիանոսի
իշխանութեան ատեն : Վերջինս՝ Երանոս
կը նշանակէ . հեղինակութիւն մը, որուն
վրայ կը հիմուի և Եւոսեբիոս (Ժամանա-
կագրութիւն. Տարի 94 — Եկեղ. Պատմ.
Գ. 18) : Դամասիանոսի հալածանքը, որ
սկսաւ 95ին, երկար չտևեց . քիչ յետոյ,
Ներվասի թագաւորութեան օրով Յովհան-
նէս կրցաւ Եփեսոս գառնալ ո՛ր մեռաւ
100 թուականին՝ խոր ծերութեան մէջ .
Եպիփանի ըսածին նայելով 94 տարեկան,
իսկ ըստ Ոսկերեքանի՝ 108 տարեկան :

Յովհաննէս իր գրածներուն մէջ կը
փայլի այնպիսի գեղեցիկ, ամենաազնիւ,
ամենասիրելի հոգիով մը, որ միայն Արար-
չին ձեռքէն կրնայ ելլել : Կը տեսնուի որ
անոր սիրտը բռնկած է այն աստուածային
կրակով, որ ծագեցաւ իր Փրկչին՝ Յիսուսի՝
կուրծքէն . իր թուղթերուն մէջ ամէն
կողմ ներշնչած է Սիրոյ Հոգին . Աէր առ
Աստուած, Աէր առ Յիսուս, սէր առ մար-

գիկ, սէր առ եղբարս. և ասոր համար է՞ որ կոչուած է Սիրոյ Առաքեալ:

Հերոնիմոս կը պատմէ թէ Յովհաննէս իր կինաց վախճանին մօտերը ծերութեան պատճառաւ երբ այլեւս կարող չէր երկարօրէն ժողովրդեան քարոզելու, եկեղեցի կը տանէին զինքը և հոն ի լուր ժողովրդեան կը կրկնէր սախօսքերը «Միւրեղի գաւախկերս, սիրեցե՛ք, մեկզմեկ» իր աշակերտները հարցուցին թէ ինչո՞ւ համար միշտ մինեւոյն բանը կը կրկնէր, պատասխանեց թէ «Ասիկա Տիրոջ մեծ պատուիրն է եւ երբ ասիկա կասարե՛ք, ամէն բան կասարած կ'ըլլաք»:

Յիսուս՝ Յովհաննէսի և Յակոբոսի ԲԱՆԵՐԵՓԵՍ = Որդի՞ Որոհման, անուր արւած է (Մարկ. Գ. 17) հաւանաբար իրենց աչն անխորհուրդ եռանդին համար, որով անգամ մը խնդրեցին Յիսուսէ Սաւարացոց վրայ կրակ իջեցնել (Ղուկ. Թ. 54): Ահա ոչի մը վրէժինդրութեան՝ որ ետքը սիրոյ, Աստուծայիև սիրոյ փոխուեցաւ:

* * *

Աւետարանի ծագման և վաւերականութեան մասին ունինք Ս. Հարց վկայութիւնները, որոնց մէջ առաջին տեղը կըրնանք տալ Երանոսի վկայութեան և Մարտիրոսէն հաստատմին:

Երանոս Աշակերտ Պօղիկարպոսի, Աշակերտին Յովհաննու Առաքելոյն, հետեւեալը կը գրէ «Հուսկ յետոյ Յովհաննէս, աշակերտ Յիսուսի, մինչդեռ Եփեսոս էր, հրատարակեց իր Աւետարանը», (Ընդդիմ. Հերես. Գ. 1): Իր գրութեան մէջ շատ անգամներ Յովհաննու Աւետարանէն կոչումներ կ'ընէ: Երանոսի սոյն վկայութիւնը աննման վկայութիւն մը կը համարուի մեկնարաններէն և վճռական պատասխան մը Չորրորդ Աւետարանի վաւերականութեան հաստատման ի նպաստ: Երանոս, ուսեալ, փորձառու գրող մըն էր. եկեղեցական գործոց մէջ մեծ բաժին մը ունենցած և մեծ դեր խաղացած և ազդեցութիւն ունեցած է բոլոր եկեղեցեաց վրայ: Մանկութեան ատեն Պօղիկարպոս զինքը քրիստոնէական կրօնի մէջ կրթած է. կրնայ մտկաբերուիլ թէ այսպիսի բազ-

մարդիւն ախմաւոր եկեղեցական Հօր առաջնորդութեան տակ Երանոս կրնար ստոյգ տեղեկութիւններ քաղած ըլլալ Աւետարանաց մասին ալ . և այն տեղեկութիւնները՝ որ կը քաղենք իրմէ անշուշտ ինքն ալ քաղած է Պօղիկարպոսէն :

Լուծեղպերկեր (Lutzberger) փորձեց Երանոսի վերոյիշեալ զօրաւոր վկայութիւնը «սխաւացնել» առարկելով թէ «Երանոս երբ ճանչցաւ Պօղիկարպոսը, զեւ այն ատեն մանուկ մըն էր (Παις ὦν ἔτι) . արդ այս պիտի պարագայի մը մէջ ի՞նչ կ'արժէ տու մը վկայութիւնը» : — Ասոր կը պատասխանենք թէ պէտք չէ մտնուի (παις ὦν = բէս ὄν) բառը «6—10 տարեկան տղայ» նշանակութեամբ առնել , այլ «մատաղահասակ պատանի 12—16 տարեկան» , իմաստով ինչպէս որ իր պատմութեանը այլ և այլ պարագաներն ալ կը հաստատեն թէ Երանոսի իմացականութիւնը հասած՝ կրնար հասկնալ և ըմբռնել ծերունի Պօղիկարպոսի ճառերը : Եթէ Լուծեղպերկի զիտողութիւնը ընդունինք , այն ատեն ի՞նչպէս կարելի է երեւակայել՝ որ ծերունի Պօղի-

կարպոս խելք զնէր 6—10 տարեկան տղամը և առջին առնէր ու անոր խօսէր Աւետարաններու ծագման և վաւերականութեան մասին ու Յիսուսի խօսքերը ու գործքերը պատմէր :

Մուրադարեաւ հասուածիւ մէջ , որունկատմամբ արդէն ուրիշ առթիւ խօսած ենք , հետեւեալ տեղեկութիւնները կը գրանենք չորրորդ Աւետարանի մասին . «Չորրորդ աւետարանը Յովհաննէսինն է : Յովհաննէս իր աշակերտակիցներէն և իր եպիսկոպոսակիցներէն թելադրուած կ'ըսէ անոնց . «Ծ'ո՛մ պահեցէք ինձի հետ այս երեք օրերը և իրարու պիտի հազորդենք ինչ որ յայտնուի մեզմէ» : Հետեւեալ իրիկունը Առաքեալներէն միայն Անդրէասին յայտնուեցաւ՝ որ Յովհաննէս պէտք էր զրեր ամէն ինչ , և միւս ամէնքն ալ պէտք էին հաւատուանոր զրածը : Զարմանալու ի՞նչ բան կայ ուրեմն երբ Յովհաննէս իր վրայ խօսելով կ'ըսէ իր թուղթերուն մէջ . ինչ որ տեսանք մեր աչքերով , ինչ որ լսեցինք մեր ականջներով և ինչ որ չօչափեցինք մեր ձեռքերով , այն է որ կը յայտնենք ձեզ :

Ասով ինքզինքը ոչ միայն ականատես և ականջալուր վկայ՝ այլ նաև մատենագիր կը յայտարարէ Տիրոջ ամբողջ հրաշալի գործոց» : Այս հատուածին մէջ Անդրէասի խաղացած դերը նշանակելի է :

Կղեւնես Աղեխասկերացի , որ Աղեքսանդրեան դպրոցի (189ին) պետն եղաւ : Առաքելոց անմիջական աշակերտներն կը ճանչնար, և տեղեկութիւններ քաղած էր Աւետարաններու վաւերականութեան մասին, իր ՕթոՅթ անուն Գ. Գիրքին 465 էջին մէջ կը սնդէ՝ թէ «Յովհաննէս . վերջինն , տեղի տալով իր բարեկամաց թախանձանքին , հրատարակեց Աւետարանը իր անուամբ» (ՏԵՍ ԵԻՍԵԲԻՈՍ Եկեղ. Պատմ. Զ. 14) :

Տերսուղիսանոս՝ Երանոսի ժամանակակից՝ Աւետարանաց մասին բացայայտ տեղեկութիւններ տուած ասեն Յովհաննու Աւետարանի մասին ալ կ'ըսէ թէ Վաղենապինոս Գնոստիկեան ազանդաւորն կ'ընդունէր միայն Յովհաննու Աւետարանը իր ամբողջութեան մէջ . և որուն աշակերտն Հերակլիոն ամբողջ մեկնութիւն մը գրած է սոյն Աւետարանի վրայ :

Բանավարական (rationaliste) քննադատներ՝ Գրէնարը , Լուձեղերիեր , Ռընան , Շթրաւս , Պաւուր , Աւետարաններու հեղինակութեան և վաւերականութեան մասին խօսելու առթիւ Չորրորդ Աւետարանի հեղինակն Յովհաննէսը ըլլալուն բացարձակ տարակոյտ կը յայտնեն՝ ըսելով թէ Չորրորդ Աւետարանը եթէ Յովհաննէս գրած ըլլար և կամ այդ Աւետարանը վաւերական եղած ըլլար՝ պէտք է որ յիշած ըլլային Արդ և Բրդ դարու առաջին կիսուն սրբազան մատենագիրները , զոր օրինակ Իգնատիոս Անտիոքացի , Պօղոկարպոս , Յովհաննէսի աշակերտն , Պապիտոս :

Այս առարկութիւնն առաջին առթիւ ջախջախիչ հարուած մը պիտի համարուէր Չորրորդ Աւետարանի վաւերականութեան մասին՝ եթէ չգիտնայինք թէ յիշեալ Ս. Հայրերն իրենց գրուածներու մէջ՝ որ Ս. Եկեղեցին կ'ընդունի իբրև ուղղափառ գրուածներ , Յովհաննու Աւետարանին այլ և այլ մասերը յիշատակած են ուղղակի կերպով . և բացայայտ կ'երեւի թէ Յովհաննու Աւետարանին աղբեցութիւնը ա-

ուսել կամ նուազ հեռքեր թողուցած է անոնց գրուածներու մէջ, թէև այս ազգեցութիւնը աւելի ակներև կը տեսնուի մէկին յիշատակութիւններով Գնտատիկեան աղանդաւորներու գրուածներու մէջ, որպէս են Վաղենտինոսի, Հերակլիոնի, Մարկիոնի :

Յիշենք աստ այն ուղղափառ գրուածները կամ երկասիրութիւնները, որոնց մէջ Յովհաննու Աւետարանի ազգեցութեան առաւել կամ նուազ հեռքերն կ'երևին :

1. Բառևարտի Թուղթին Ժեոդ Գըլխուն մէջ յիշուած կը գտնենք Յովհաննու Գրոյ Գլխուն 14 համարը. «Ձի որպէս Մովսէս բարձրացոյց զօձն յանապատի՝ նոյնպէս բարձրանալ պարտ է Որդւոյ Մարդոյ » :

2. Իզմասիոս Անիտիացի իր առ Հռովմայեցիս ուղղեալ թուղթին մէջ (Գլ. Է.), որ ասուգապէս վաւերական թուղթերէն կը համարուի, բացայայտ ակնարկութիւններով կը յիշատակէ Յովհաննու Զ. Գըլխուն 32, 33, 45, 51, 58 համարները :

3. Պողիկարպոս եւս իր Փիլիպեցոց ուղղեալ թուղթին մէջ (Գլ. Է.), ակն-

յայտնի ակնարկութիւն մը կ'ընէ Յովհաննու Ա. Թուղթին Գ. 2, 3 համարներուն :

4. Պապիաս եւս (140) իրաւ թէև չյիշատակեր Յովհաննու Աւետարանը, բայց չյիշատակէն, ի լուրթենէ, չենք կրնար ո՛ր է բան ապացուցանել : Մանաւանդ որ Եւսեբիոսի, վկայութեան համեմատ Պապիաս կը յիշատակէ Յովհաննու Թուղթերը. և միթէ ասկից չկրնա՞ր հետեւցուիլ՝ թէ Չորրորդ Աւետարանն ալ այն ատեն գոյութիւն ունէր և Յովհաննէսինն էր, քանի որ Թուղթերուն և Աւետարանին ոճը տարբերութիւն չունին. ամէնէն ռամիկն ալ կրր կարգալ, այնքան բացայայտ է Թուղթերուն և Աւետարանին բացատրութեանց և ոճերու նմանութիւնները, որ պիտի կըրնայ դիւրութեամբ հետեւցնել՝ որ երկուքին ալ հեղինակը նոյն է :

Չորրորդ Աւետարանի ներքին ուսումնասիրութեամբը մը այն կրնանք ըսել՝ թէ թէ ո՞ր աստիճան կարելի է վստահիլ եկեղեցական Պատմութեան մեզ հայթայթած վերոյիշեալ հաւաստարաններուն :

Այն եկեղեցիները, որոնց համար ասն-

մանուած է այս Աւետարանը, հեթանոս աշխարհի կը պատկանէին: Վասն զի հեղինակը մէջ միայն կ'ուզէ ի վեր հանել բոլորովին մասնաւոր եզանակով մը Հելլեններու գերը Յիսուսի պաշտօնէութեանը մէջ (Է. 35. ԺԲ. 20), այլ նաև բացառութիւններ կուտայ Հրեայ բարքերու վրայ (Բ. 6. Գ. 9. ԺԹ. 40) և երկու անգամ երբայական Մեփա բառը կը թարգմանէ Յունարէն Քրիստոս բառով (Ա. 41. Գ. 25):

Վերջապէս Փոքր Ասիոյ և ոչ թէ բուն Յունաստանի մէջ պէտք է փնտռել այս Յոյները: Վասն զի Ասիոյ մէջ աւելի տարածուած էին այն վարդապետութիւնները՝ որոնց կ'սակնարկէ Աւետարանիչը իր յառաջարանին մէջ, երբ կը հրաւիրէ իր ընթերցողները տեսնելու ի Յիսուս աստուածային բանին (ԼժՂոս) յայտնութիւնը: Նոյնպէս այս երկիրներու եկեղեցիներուն համար է՝ որ Պօղոս առաքեալ Եփեսացոց և Կողոսացոց թուղթերուն մէջ, աւելի մասնաւոր կերպով ցուցադրած է Քրիստոսի անձին աստուածութիւնը. վասն զի եկեղեցւոյ այս սահմաններուն մէջ էր՝ որ արդէն

սկսած էին յուզուիլ այս մասին մասնաւորապէս խնդիրներ: Ուստի ամենայն հաւանականութեամբ մեր Աւետարանը Փոքր Ասիոյ եկեղեցիներուն համար սահմանուած էր:

Սեւտարանիչը իր Աւետարանին իրոզ գլխուն 30, 31 համարներով յայտնապէս կ'ըսէ Աւետարանին գրուելուն շարժառիթը, բուն նպատակը. «Այլ այս այնչափ ինչ գրեցաւ, զի հաւատացէք իմէ Յիսուս՝ Քրիստոս է, Որդի Աստուծոյ. և զի հաւատացէք և զկեանսն յաւիտենականս ընդունիցիք յանուն նորա»:

Յովհաննէսի համար բաւական չէին երկուար արդէն իսկ ծանօթացուած և տարածուած երեք իմբազիր Աւետարանները: Ամբողջացնելիք կէտեր կը գտնէր միւս Աւետարաններուն մէջ. պէտք էր այդ պակասները լրացնել. լրացնել նաև այն պակաս թողուած ճառերը, զորս Յիսուս խօսած էր Երուսաղէմի մէջ իր աստուածային անձին իբր վկայութիւններ (*): Նաև պահած է

(*) Չասկի տեղին (Գլ. Բ.) Նիկիոյի միտի և Կողոսացոց թուղթերուն մէջ խօսակցութիւն. — Փոքրի մի տօնին

յիշատակը այն ժողովրդական քարոզու-
թիւններու և ընտանեկան խօսակցութիւն-
ներու, որոնք կատարուած էին երբ Յիսուս
Գալիլիոյ աւաններուն և գիւղերուն մէջ
կը շրջէր: Կարեւոր էր, ուրեմն, պահել
եկեղեցւոյ համար այն գանձերը, որոնք
բոլորովին կորսուելու վտանգին մէջ էին,
արձանագրել անջնջելի կերպով մը Քրիս-
տոսի այն խօսքերը այնպէս, ինչպէս խո-
րապէս քանդակուած էին սիրեցեալ աշա-
կերտին սրտին մէջ: Այն աստի միայն ամէն
հաւատացեալ թովմասի պէս պիտի առաջ-
նորդուէր յուզուած շեշտերով ըսելու սա
կատարեալ դաւանութիւնը, որ և վերջին
խօսքն է չորրորդ Աւետարանին, «Տէր իմ
և Աստուած իմ»:

Այս է մեր Աւետարանին դրական նպա-
սակը: Եւ ասով միեւնոյն ժամանակ, Հե-
ղինակը անուղղակի կերպով թօթափել կու-
տայ բոլոր նոյն մոլութիւնները Յիսուսի

(Գլ. Ե.) իր Հօր հետ ունեցած յարաբեւոմեան վրայ
ճառ. — Տաղաւարանաւարաց տօնին (Գլ. Է.) Կեղոսնր
չուրին աղբիւրին վրայ ճառ. — Նաւակասիի տօնին
(Գլ. Ի.) «Ես եւ Հայր» բնարանին վրայ ճառ:

անձին նկատմամբ, որ սկսած էին յառաջ
գալ Փոքր Ասիոյ մէջ, ինչպէս Յովհաննէս
Մկրտչի աշակերտներուն, Սաղեան կոչ-
ուածներու մոլորութիւնը, որոնք իրենց
վարդապետը Յիսուսէն բարձր կը բռնէին
Եպիսոպոսները, որոնք զՅիսուս կը նկատէին
պարզապէս որդին Յովսէփայ և Մարեմայ,
որ հասած էր Միսիական արժանիքին. Կե-
րիկոսի վարդապետութիւնը, որով Յի-
սուս առաջ մարդ կը նկատուէր, որուն
միացած էր իր կեանքին մէկ պահուն
երկնայիլ Քրիստոսը: Երեւոյթական կոչ-
ուած հերետիկոսներունը, որոնք կը պնդե-
րէին թէ Քրիստոսի մարմինը պարզ երե-
ւոյթ մը ունէր միայն: Բոլոր այս սխալ
վարդապետութիւնները կը քանդուէին սա
խօսքին առջև, որուն ապացուցումն է մեր
Աւետարանն իր ամբողջութեամբ. «Ե՛ր
ԲԱՆՆ ՄԱՐՄԻՆ ԵՂԵՒ»: Աստուածային
կենաց կատարելութիւնը իրականացաւ
մարդկային տկարութեան ձեւին տակ. ան-
հունին և հունաւորին միջև գտնուած ան-
դունդը գործնականապէս լեցուեցաւ, և
փիլիսոփաներու այն քանը (լո՛ղոս), զոր

իրենց հայեցողութեան ամպերուն մէջէն միայն կ'ընդնշմարէին, հաւասարին համար եղաւ զննելի, ծանօթ և յայտնի էակ մը : Այս Աւետարանով Յիսուս եղաւ պատմութեան Յիսուսը, որ է կատարելապէս մարդկային և կատարելապէս ստատածային էակ մը :

Ոմանք կը պնդեն՝ թէ Յովհաննու պատկերացուցած Յիսուսը իրապէս մարդկային էակ մը չէր : Բոլորովին կը սխալին այնպիսիներն : Եթէ կայ ճշմարիտ մարդու որդի մը, չորրորդ աւետարանի Յիսուսն է այն : Յոգևորքենե նիդոյած կը նստի նա Յակոբի ջրհորին մօտ (Գ. 6) . կ'զգածուի տեանելով՝ որ իր բարեկամները կուլան (ԺԱ. 33—35) . ինքն իսկ կուշայ իր բարեկամին գերեզմանին առջև . Հոգին կը խոսովի մատածելով իր մօտաւոր չարչարանքներուն վրայ (ԺԲ. 27) : Յովհաննու Յիսուսը տեղ տեղ իբր մարդ կը ներկայանայ :

Կրնանք արդեօք Աւետարանի գրքին ուսումնասիրութեամբ գտնել Հեղինակին անձը, Հեղինակին ս'վ ըլլալը : Աւետարանի Ա. 14 համարին մէջ Հեղինակը կ'ըսէ

«Եւ ինչպէ՛ գիտաւ նորա», հետեւաբար ինքզինքը Յիսուսի կենաց ականատես վկայներէն մէկը կը նկատէ . և եթէ կարելի ըլլայ կասկածիլ այս ինքնակերպութեան տառական իմաստին վրայ, մեր կասկածը կրնան փարատել հեղինակին սախօսքերը . «Եւ որ ետես՝ վկայեաց, և ճշմարիտ է վկայութիւն նորա», և նոյն հեղինակին Ա. Թ՛ուգթիւն սա յոռաջարանը « . . . գորմէ լուսքն, որում ականատես իսկ եղեաք, ընդ որ հայեցաքն, և ձեռք մեր շօշափեցին, ի վերայ բանին կենաց, պատմեմք և ձեզ» (Ա. Յովհ. Ա. 1—3) : Կամ այսպէս խօսողը խարերայ մըն է, և կամ իր պատմածներուն ինքն իսկ է վկայ : Արդ գիւրին չէ մարդկային գրչէ մը ելած ամենատուր գործը նկատել երկար ստապատիր խարերայական գործ մը :

Հեղինակը, ինչպէս կ'երեւի ակնյայտնի Յիսուսի սիրած աշակերտը միայն կրնայ ըլլալ . այս աշակերտը յաճախ յիշատակուած է Աւետարանիս պատմութեան մէջ առանց իր անունը գրուելու : Հեղինակը առանց աչառութեան կ'անուանէ միւս բոլոր առաք-

եալներու անունները : Իսկ երբ կարգը իրեն կուգայ «աշակերանն զոր սիրերն Յիսուս» կ'անուանէ :

Վերջապէս հեղինակը Զեքեղիայի ուղիներէն մէկը կրնայ ըլլալ միայն . Հեղինակին Զեքեղիայի որդիներէն մէկը եղած ըլլալը երեւան կուգայ ԻՍ. 2 համարէն . եթէ ԻՍ. գլխոյն այդ պատմութիւնը հեղինակին գրչին արդիւնքը չէ իսկ , ամէն պարագայի մէջ գէթ իր կողմանէ հազարդուած աւանդութենէ մըն է այն : Այդ համարին մէջ , Զեքեղիայի որդիքը միւս յիշուած առաքեալներէն (Սիմոն պետրոս , Թովմաս , Նաթանայէլ) վերջը գրուած են . և գիտենք՝ թէ բոլոր առաքելական ցանկերուն մէջ Յովհաննէս և Յակոբոս շարունակ Երկոտասանից գլուխը գրուած են Պետրոսի և Անդրէասի հետ : Նշանակութիւն ունեցող կէտ մը կայ հոս , այն է՝ թէ այս պատմութիւնը այն երկուքէն (Զեքեղեայ որդիներէն) մէկը գրած է . ուրիշ խօսքով Յովհաննէս գրած է . վասն զի Յակոբոս , Զեքեղեայ միւս որդին , կանուխէն մեռած ըլլալով (Գործք. ԺԲ. 2) , չէ

կարելի անոր ընծայել այս Աւետարանը :

Գրքին ուսումնասիրութեան այս արդիւնքը կը հաստատուի Աւետարանիս վերջը գտնուած նշանաւոր վկայութեամբ : ԻՍ. գլխոյն 24 և 25 համարները հեղինակին գրչէն չեն կրնար ելած ըլլալ արդարեւ : «Գիտեմք» յոգնակի ձեւը (համար 24) , կ'ապացուցանէ՝ թէ միջարկութիւն մըն է այն , աւելցուած այն վստահելի անձերուն կողմանէ , որոնք անձնապէս կը ճանչնային հեղինակը և որոնց յանձնած էր հեղինակը իր գործը , զայն ի դէպ ժամանակի Եկեղեցւոյն աւանդելու համար :

Անտարակոյտ ասոնք այն առաքեալներն ու եպիսկոպոսներն էին , որոնց վրայ խօսուած է վերը յիշուած Մուրաբորիի հասուածին մէկ կտորին մէջ , և որոնք թախանձած են Առաքեալին շարադրելու համար այդ գրուածքը : Եղակի բառը , «կարծեմ» ԻՍ. 25 համարին մէջ՝ մասնաւորապէս կը վերաբերի անոնցմէ մէկուն , որ ամէնուն կողմանէ կը գրէր և կ'ստորագրէր : Եկեղեցւոյ ծանօթ այս անձնաւորութիւններն են՝ որ կը յայտարարեն հոս հրա-

պարակու թէ այս Աւետարանը Յիսուսի սիրած աշակերտին գործն է, որն որ տակաւին կենդանի էր այն ժամանակ՝ ուր այս վկայութիւնը կուտային անոնք իր գործին :

Այս Աւետարանի ծագման վրայ բոլորովին տարբեր բացատրութիւն մը աւելի անլուծանելի խնդիրներ կը յարուցանէ . ըսել՝ թէ հեղինակը Յովնանէսը չէ, այլ Յովնանէսի դպրոցին վերաբերող անձ մը, որ լաւ ճանչցած և սերտած է Յովնանէսը, և անտի քաղած էր իր պատմութիւնը, այդ կը նշանակէ՝ թէ Աւետարանը չեն քննարկող լիապէս արտաքին և ներքին հաստատի սպասոյցներով : Եթէ երկրորդ դարու մէջ, Յովնանու դպրոցին մէջ պէտք է փնտռել այն հիմնադրի ճառերը շարադրող և վսեմ աւետարանները նկարագրող հեղինակը՝ պէտք է ըլլայ այն կարող սրբազան մատենագիրներէն՝ որոնց ոմանց գրուածքներն ալ ունինք . ստանք են Իգնատիոս Անտիոքացի, Պօղոսիարպոս Զմիւռնացի, Պապիաս, Յուստինոս ևւն : Արդ եթէ ասոնց գրուածքներն բաղդատենք Զորրորդ Աւե-

տարանին հետ, այս Ա. Հարց գրուածքները որքան շատ վաճիկ կը մնան մեր Աւետարանին վսեմութենէն ու բարձրութենէն . թէ և իրրեւ առաջնակարգ մեծ աստղեր փայլած էին սոյն ժամանակին եկեղեցւոյ երկնակամարին վրայ :

Ուրեմն իրաւունք ունինք, եթէ նոյն այդ գրուածքին վերաբերմամբ աւանդութիւն մը չըլլար, եղբակայնել ըսելով Գերմանացի քննադատի մը հետ. «Լեզուին հանգամանքը, պատմութեան կենդանութիւնը և աշխուժութիւնը, տուեալներու ճշդութիւնը ու ճշգրտարանութիւնը, այն մասնաւոր եղանակը, որով յիշատակուած են Յիսուսի նախակարապետը և Զերեդիայ որդիքը, Յիսուսի անձին նկատմամբ մասնագրին ունեցած սէրը, եռանդագին գործը, աւետարանական պատմութեան վրայ իր պատմութեամբ տարածուած անդիմադրելի հրապոյրը . . . , այս ամէնը դէպ ի այն համոզումը կը տանին մեզ՝ թէ այդպիսի Աւետարանի մը հեղինակ կրնայ ըլլալ Պաղեստինացի մը միայն, ականատես վկայ մը, առաքեալ մը, Յիսուսի սիրեց-

եալ այն Յովհաննէսը՝ որ իր գլուխը Յիսուսի կուրծքին վրայ հանգչեցուց և որ մօտ կեցած էր անոր խաչին . այն Յովհաննէսը, զոր Եփեսոսի մէջ օր մը ի վիճակի պիտի դնէր կատարելու այդպիսի Աւետարան մը գրելու պարտականութիւնը՝ իրենց գրական մշակութեամբ նշանաւոր յոյն ընթերցողներու համար) :

Աւետարաններու մէջ այս Չորրորդ Աւետարանը, որ ամէն տեսակէտներով կը գերազանցէ նախկին երեք Աւետարաններէն իւրաքանչիւրը, ենթարկուած է ամէնէն աւելի քննադատութեան ուժգին հարուածներուն : Բայց փառք Բարձրելոյն, այս Աւետարանի հակառակորդներէն շատեր այժմ յետս կոչած են իրենց անհեթեթ, սխալ քննադատութիւններն և ճանչցած են անոր վաւերականութիւնը : Երանի՛ թէ մեր մէջ ալ Աւետարանս յաճախակի ընթերցմամբ գտնէր մեծարանք ու յարգանք և տեսնէինք անոր մէջ Փրկչիև սաստաճորքիւնը և կապուէինք հաւատքով Աստուծոյ Որդւոյն :

Ե Չ Բ Ա Կ Ա Յ Ո Ի Փ Ի Ի Ն

ՅԻՄՈՒՍԻ իր երկրաւոր ընտանիքին թողած լոյսը հարստութիւնը այս չորս Աւետարաններն են : Ասոնք բաւական են Եկեղեցւոյն համար . վասն զի զանսնք տեսնելով՝ Եկեղեցին հոգւոյն հաղորդակցութեամբ կ'ընդունի կեանքն Անոր, որուն գործերն կը պատկերացնեն այդ Աւետարանները :

Այս չորս Աւետարանները իրարմէ անկախ կերպով գրուած են Ս. Հոգւոյն օգնականութեամբ և ներշնչմամբ :

Այս չորս Աւետարանները պատահական եղանակով մը թերեւս, Ա. դարուն մէջ Եկեղեցւոյ չորս գլխաւոր սահմաններէն, Պաղեստինէն, Իտալիայէն, Սուրիայէն և Փոքր Ասիայէն իւրոյս եկած են :

Այս չորս միջավայրերը նպաստեցին որոշելու այն երեւոյթը, որով ներկայացած է Քրիստոս այս Աւետարաններուն իւրաքանչիւրին մէջ :

Պաղեստինի մէջ, Մասթեռս յայտարար-

րեց զՅիսուս Աստուծոյ սուրբ արքայու-
թեան իբրև կատարիչ, մարգարէներէն
դուշակուածը և Իսրայելէն / սպասուածը :
— Հոսովմայ մէջ՝ Մարկոս ներկայացուց
զԱյն իբրև անդիմադրելի յաղթական մը,
որ իր հրաշալի իշխանութեան վրայ կը
հաստատէ իր աստուածային իրաւունքը
աշխարհը շահելուն համար: — Յոյն մեծանձն,
քաղցրաբարոյ ժողովրդեան ծոցին մէջ՝
Ղուկաս նկարագրեց զԱյն իբրև աստուա-
ծային մարդասէրը, որ յեփին մեղաւորին
նկատմամբ շնորհաց և աստուածային գթու-
թեան գործը կատարելու պաշտօնն ստանձ-
նած է: — Փոքր Ասիոյ մէջ, որ որբանն էր
հին աստուածիմաստութեան, Յովնանեւ
նկարագրեց զԱյն իբրև մարմին եղած
ԲԱՆԸ, ժամանակին մէջ եղած յաւիտենա-
կան կեանքն ու լոյսը: Եւ ահա այսպէս
իւրաքանչիւր Աւետարանիչ զինքը շրջա-
պատող շրջանակին մէջ թողած խորին հա-
մակրութեան մը ազդեցութեան տակ ի վեր
հանեց ի Քրիստոս այն կողմը, որով լա-
եւս կը համապատասխանէր իր ընթերցող-
ներու իտեալին:

Մեր Աւետարանները մէջմէկ մագնիս-
ներ են, որ իրենց կը քաշեն մարդկային
ընտելեան խորքերուն մէջ զանուած ամէն
ինչ՝ որ աստուածային է:

Երբեմն հարցում է՝ թէ ինչո՞ւ փոխա-
նակ չորս Աւետարաններու, Ս. Հոսէին մէկ
հաս շարադրել չէ տուած, որուն մէջ բո-
լոր իրողութիւնները շարուած ըլլային իրենց
ժամանակագրական կարգով, և Յիսուսի
պատմութիւնը գծուած ըլլար անվիճելի
ճշգրտութեամբ մը: Եթէ աւետարանական
խմբագրութիւնը մարդկային խորհուրդի
գործ եղած ըլլար, այս ձեւն անշուշտ
ասած պիտի ըլլար: Բայց ճիշդ հո՞ս է՝ որ
կը շօշափենք բոլորովին աստուածային հան-
գամանքը այն միտմին, որ պատճառած է
զայդ: Ինչպէս ճարտար նկարիչ մը, որ
կ'ուզէ ընտանիքի մը համար պահել անոր
փառքը կազմող հօր մը կատարեալ պատ-
կերը, պիտի զգուշանար միայն մէկ կեն-
դանագիրի մը մէջ ամփոփել անոր ունե-
ցած զանազան պաշտօններու պատուա-
նշանները. օրինակի համար ցոյց տալու
զայն միանգամայն միեւնոյն պատկերին

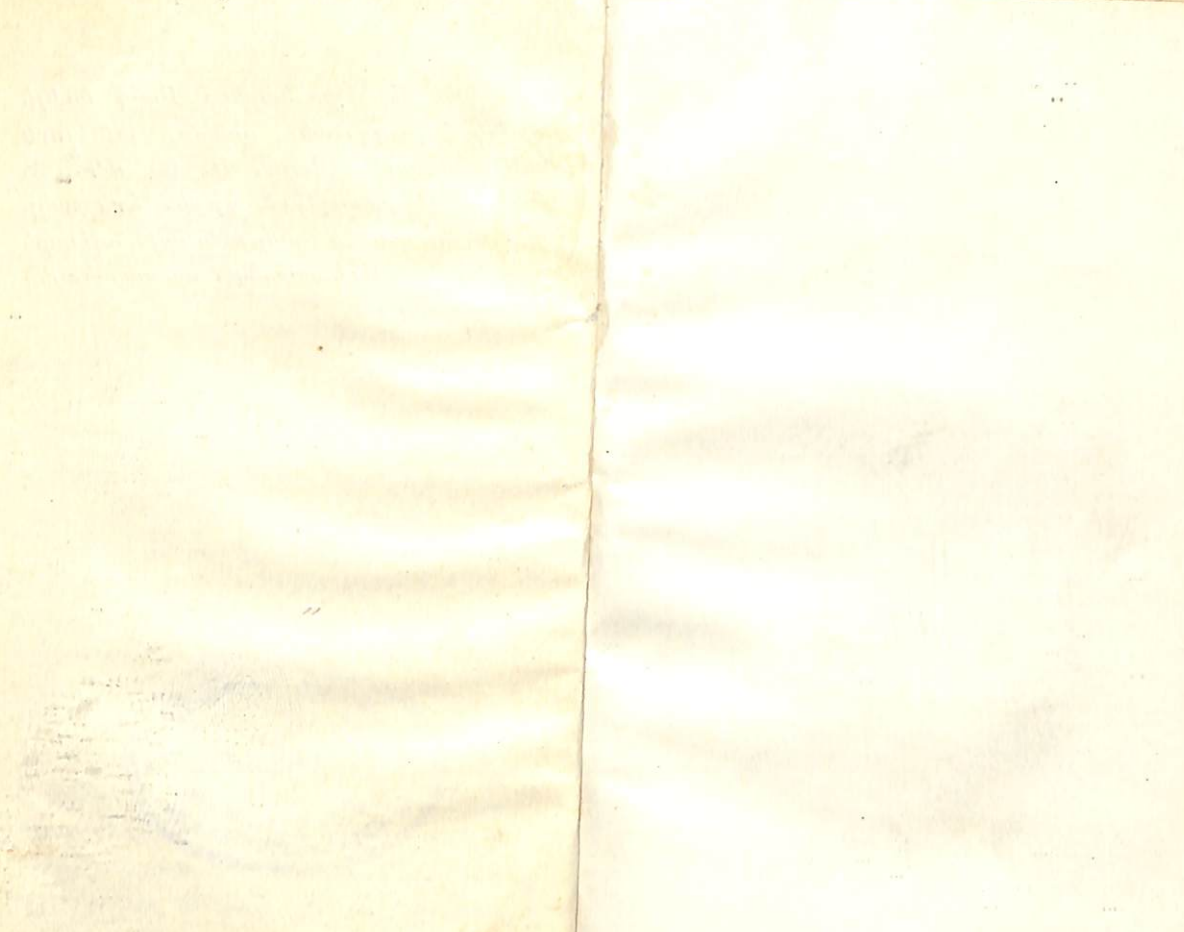
մէջ իր բանակի զինուորական համազգեստով և ատենակալի տարազով, յետոյ իրրև գիտուն և իրրև հայր. և չորս տարի կենդանագիրներ պիտի շինէր, որ իւրաքանչիւրը պիտի ներկայայնէր մէկ դերի մը մէջ, այսպէս ալ Աստուծոյ Հոգին, այդ նորածաշակ նկարիչը, պահելու համար մարդկութեան կատարեալ պատկերն Անոր, որ իր ընտրելագոյն ներկայացուցիչն եղաւ, Աստուած այդ Հոգիով իր գործիչներուն հոգիին մէջ արթնցուց չորս զանազան պատկերներ. Իսրայէլի թագաւորին (Մատթէոս), և աշխարհի Փրկչին (Ղուկաս). Որդւոյնը, որ իրրև մարդ մագրլցեցաւ աստուածային գահուն աստիճանները (Մարկոս), և Որդւոյնը, որ կ'իջնէ մարդկութեան ծոցը սրբազործելու համար աշխարհը (Յովհաննէս) :

Հնագոյն ժամանակներէն սկսեալ մեր կանոնական Աւետարանները բազմատուած են Եզեկիէլի մէջ Աստուծոյ գահը կրող Բերովբէներու իւրաքանչիւրին չորս կերպարանքներուն հետ : Այս բազմատութիւնը տեղի տուած է շատ մը կամայական և

տղայական մերձեցումներու : Բայց աւելի յարմար է բազմատեղ զանոնք այն չորս Բեկեթիանիներուն (Յայտ. Ե. 8 : Ժ. 7. 3) անցմով Յայտնութեան գրքին Հրեշտակը (Գլ. 6) կը տանէր ընդ ամենայն աշխարհ յաւիտենական Աւետարանը, աստուածային փառաց գահը :

Վ. Ե. Բ. Զ

۹۶۶ ۱۰۰ ۴۱۳.

معارف عمومیہ نظارت جلیلہ سنک ۳۰ رجب و ۱۷ ایلول
۳۲۱ تاریخی و ۳۷۴ نومرولی رخصتنامہ سیلہ طبع اولیٰ نشر

« Ազգային գրադարան

NL0159162

27

